

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Peter Hee: Slotsgade 20 i Haderslev

H. P. Jensen: Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt

Georg Søndergaard: Sjønne og Dodde, Fifi, Nudde og Ludde

P. K. Hofmansen og Jens Skau: Slægtsgården Skovgaard

Uwe Thomsen: Har Tønder været kendt siden 1017?

Boganmeldelser

Dias- og lejrskolemateriale om Sønderjylland

Grænselandsdagbog

OKTOBER

10 · 1976

52. ÅRGANG

25 årgange Sønderjysk Månedsskrift 1951 – 1975

er til salg for bedste antagelige bud.
Henvendelse til Jørgen Paulsen, Langesvej 35, 3400 Hillerød

Historisk samfund for Als og Sundeved

Foredragsrække

Efterårets tre foredrag samler sig om emnet: »Gamle landkort og billeder i Sønderjylland«. De afholdes tre torsdage i museets foredragssal kl. 19.30 i tilknytning til en udstilling på museet.

Torsdag den 21. oktober:

Museumsleder Holger Jacobsen, Aabenraa. Sønderjyske skibsbilleder.

Torsdag den 4. november:

Museumsdirektør, dr. phil. S. Schoubye. Folkelige tryk i Sønderjylland.

Torsdag den 11. november:

Apoteker, dr. pharm. H.-J. Toft. Gamle sønderjyske stik og kort.

Ejere af gamle stik og kort er velkomne til at tage dem med til foredragene til evt. nærmere bestemmelse.

Med venlig hilsen   BESTYRELSEN

Flensborg Bymuseum

Der Kunstverein E.V. Flensburg afholder i dagene 10 oktober til 14. november 1976 udstilling af
maleren HARALD DUWE's arbejder 1943 – 1976.

Historisk Samfund for Sønderjylland

arrangerer et aftenhøjskolekursus med videregående undervisning i slægtshistorisk arbejde. For at få det fulde udbytte af de praktiske øvelser må deltagerne have noget kendskab til tysk og en sønderjysk slægt at undersøge, enten ens egen, ægtefælles eller en god bekendts.

Leder: arkivar, mag. art. Jørgen Witte.

Kursussted: Landsarkivets foredragssal, Haderslevvej 45, Åbenrå.

Mødedag er onsdag kl. 19,00.

Indskrivningsgebyr: 80,00 kr. pr. deltager.

Tilmelding: snarest belejligt til Historisk Samfunds kontor,
Landsarkivet, 6200 Åbenrå, telefon (04) 62 46 83.

Slotsgade 20 set fra syd, gårdsiden eller havesiden. Hele bygningen er midlertidig afstivet indvendig, medens den nye bagside er under opbygning på jorden neden for. Alle samlinger udføres på traditionel vis med tapper fastholdt med trænegler. Hvor der anvendes nyt træ, bliver det afbrændt i overfladen for derefter at blive børstet med stålborste. Derved kan man fjerne sporene fra rundsaven, hvormed tømmeret er skåret op.

Slotsgade 20 i Haderslev

AF PETER HEE

I 1965 forelå en saneringsplan for Slotsgadekvarteret i Haderslev, og efter Boligministeriets godkendelse af planen begyndte arbejdet i 1974. Flere ejendomme i kvarteret, der ligger mellem det sted, hvor det forlængst forsvundne Haderslevhus lå, og Domkirken, er allerede restaureret og solgt.

Der er bevilget 75 % statsstøtte til sane-

ringstabet. Haderslev kommune har selv bidraget til saneringen ved hvert år siden 1969 at afsætte 200.000 kroner på budgettet til formålet.

Slotsgade 20 falder imidlertid ikke ind under den almindelige sanering af det bevaringsværdige købstadsmilieu. Arkitekt Peter Hee, m.a.a., der har det daglige tilsyn med

Søslaget er meget medtaget. Da der har været sømmet rør og puds direkte på maleriet har mørtlen formodentlig opsuget bindemiddel og farve, hvorfor billedet står meget svagt. Brædderne er nedtaget og opbevares på Haderslev museum sammen med de andre malede paneler, indtil der er truffet afgørelse om konserveringen. Billederne kan ses af publikum i den første uge af november måned.

arbejdet på den gamle bindingsværksbygning, skriver om de opsigtsvækkende fund, der er gjort.

I marts måned d.å. besluttede folketingets Finansudvalg at give en særbevilling til restaurering af fredede ejendomme som hjælp til afvikling af arbejdsløsheden i byggefagene.

Det særlige Bygningssyn, som daglig administrerer tilskud til/og opsyn med de fredede bygninger, fik til opgave at udvælge et antal ejendomme, som enten var ejet af offentlige myndigheder, eller selvejende institutioner, og som var fredet i klasse A eller klasse B. For disse ejendomme blev der lavet et overslag over restaureringsomkostningerne, og man traf en aftale om disse omkostningers fordeling mellem ejer og staten.

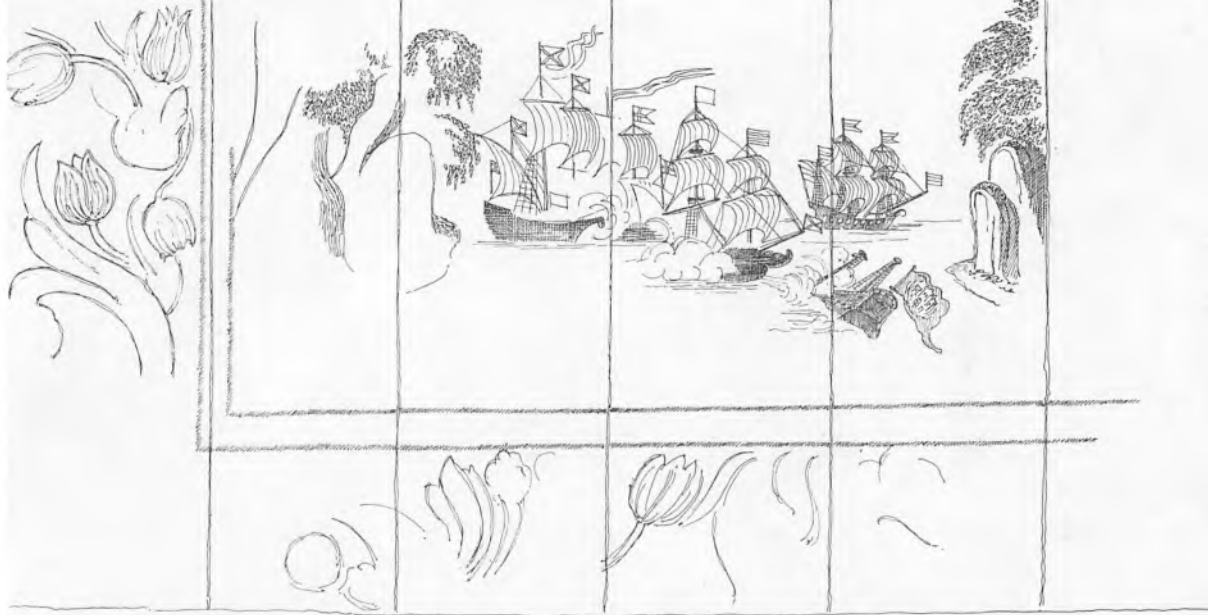
En sådan ejendom er Slotsgade 20 i Ha-

derslev. Staten har tilbudt et tilskud på en million kr. mod at ejeren, Haderslev kommune, ydede en halv million, hvorved man mente, at de samlede omkostninger skulle være dækket ind. Restaureringen af Slotsgade 20 er altså ikke en saneringsopgave i almindelig forstand.

Ledelsen af restaureringsarbejdet er overdraget arkitekt m.a.a. Karsten Rønnows tegnestue i Haderslev, hvorfra det daglige tilsyn føres.

En byggesag af denne art starter normalt med nedrivning af nyere skillevægge samt afrensning af vægge og lofter for tapet, bløde plader etc.

Herved afsløredes det i nr. 20, at der på tre bjælker i stueetagen fandtes blomsterdekorationer, hvilket medførte, at man måtte gå mere forsigtigt frem, idet der var mulighed for, at der fandtes andre dekorede

Skitse af panel i Sølvgade 22, Hinderstier (Arquit Jørgen Jessen)

Arkitekt Jørgen Toft Jessen har tegnet en skitse af søslaget, så man bedre kan se, hvad der foregår.

bygningsdele.

Når man står over for en bygning af denne karakter, hvor der er foretaget talrige ombygninger gennem tiden, vil de fleste spor fra den tidligste tid normalt være fjernet eller i den grad udvisket, at kun en trænet iagttager kan konstatere deres tilstedeværelse.

Ved at indskærpe håndværkerne, at de skulle udvise megen forsigtighed, og ved daglige tilsyn fra arkitekten, søgte man at undgå, at værdifulde ting gik tabt.

Det viste sig efter få dage, at der bag et pudslag fandtes seks brædder, hvorpå der var malet et mindre søslag. Billedet var meget medtaget, men dog ikke mere end at det tydelig kunne ses, hvilke nationer der deltog i slaget og hvilken skibstype, der var gengivet.

På det tidspunkt blev konservatoren tilkaldt, og ledende konservator Ole Alkærsig fra Nationalmuseets farve-konserveringsanstalt kom for at undersøge det allerede fremdragne og for at foretage afdækningsprøver andre steder i bygningen.

Ved at foretage sådanne afdækninger af farvelagenes antal kan man med nogenlunde

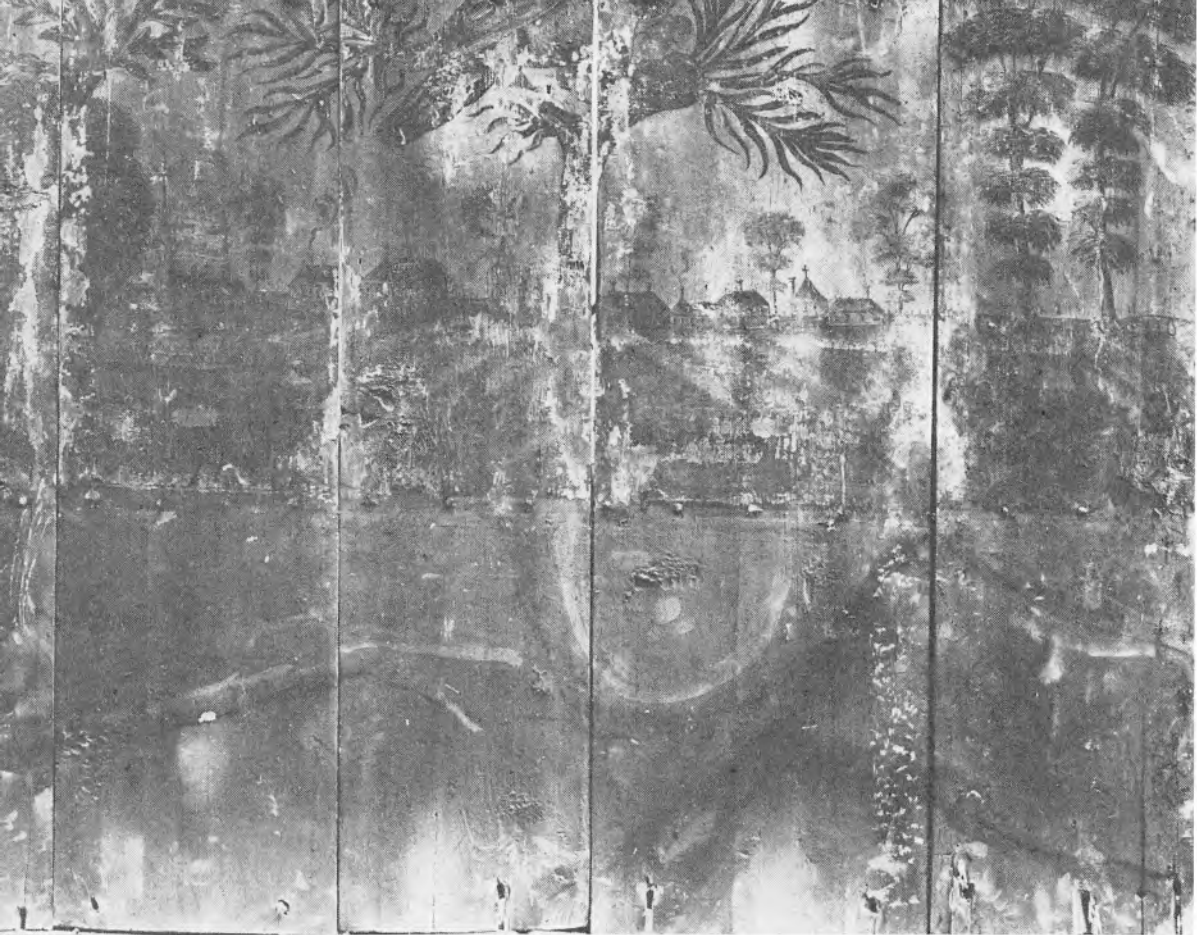
sikkerhed bestemme en bygningsdels alder. Samtidig kan man ved at studere det underste lags farver på de forskellige dele konstatere, om f.eks. loftbrædder og paneler er samtidige, og om døre og vinduer er fornyet eventuelt som kopier efter tidligere.

Sammenholdt med de arkitektoniske detaljer kan man så afgøre, hvornår omtrent de forskellige ombygninger er foretaget, og rekonstruktioner af plandispositioner etc. kan foretages.

Når sådanne prøver er foretaget og delenes alder nogenlunde er bestemt, kan man nemmere afgøre, hvilke dele i bygningen man kan fjerne uden at gøre skade, og hvilke dele man bør være varsom med.

På et enkelt panel »manglede« det inderste farvelag, hvorfor det måtte antages, at det var nyere end profileringen antydede, hvilket fik konservatoren til at løsne fyldningerne i håb om at finde ældre dekorationer.

Det viste sig da, at der på fyldningsfelterne var sømmet tynde brædder, som dækkede over to malerier, hvor man kunne se en by og en fugl. Disse malerier stemte i malerens valg af farver og motiver godt overens med

En panelfyldning er dekoreret med dette prospekt. Yderst til venstre er afbildet en kirke med spir på tårnet og med tagrytter over koret. Derpå kommer to to-etages huse og længere mod højre nogle en-etages bygninger med stråtag.

Motivet har på et senere tidspunkt været dækket med lærred, hvoraf der endnu sidder rester, medens der forneden var malet en marmorering.

loftbjælkernes inderste dekorationer, og således gik puslespillet op.

De oprindelige bjælker og paneler var bevaret endog med den oprindelige bemaling intakt.

I de to gaderum på 1. sal havde farvedækningen antydnet, at der var dekorationer på væggenes bræddebeklædninger.

I denne del af bygningen skal der ikke foretages byggearbejder de første 3–4 måneder, hvorfor der kun er foretaget sporadiske afdækninger af malerierne.

På ydervæggen, placeret under et vindue, er der malet en lille person, som skyder med

en armbrøst. Ved hans fod står en hund, så det må være rimeligt at antage, at han er en del af en jagtscene.

I naborummet er hele den ene væg bræddebeklædt, og bag talrige lag tapet og maling forefindes et enestående maleri af bl.a. to personer i dragter fra 1600-tallets første halvdel. Når det betegnes som enestående, er det på grund af dets placering i et almindeligt borgerhus. Det er i dag sjældent at finde så velbevarede dekorationer ved en bygningsrestaurering.

En ting er at finde og datere dekorationer som de her nævnte, en anden opgave er at

En anden panelfyldning var dekoreret med denne fugl malet i pragtfulde farver. I højre side er en indfatningsbemaling svarende til den på side 360 anvendte.

Dette panel har som søslaget været dækket af lærred og marmorering.

bestemme, hvad de forestiller og hvorfor det netop blev disse motiver ejeren har valgt at pryde sin væg med.

Søslaget blev fotograferet og aftegnet så godt det lod sig gøre. Haderslev museum kontaktede Museumsinspektør Bredo Munthe af Morgenstjerne ved Orlogsmuseet, hvor man hurtigt bestemte skibstypen som krigsskibe fra 1600-tallet. Dette afgjordes på grundlag af udsigtskurverne i masterne.

Ved at studere de forskellige flag kunne man konstatere, at der i slaget deltog dansk-norske skibe, hollandske skibe og skibe fra hansestaden Hamborg.

En sådan kombination indicerer, at motivet må være et slag i Weserens munding i

1629, men når en konservering har fundet sted, kommer billedet til at stå tydeligere frem, og nye detaljer kan dermed afsløres, således at dateringen må revideres.

For de to andre dekorationers vedkommende er det i dag ikke muligt at udtale sig om, hvad de forestiller udover det, der umiddelbart fremgår af motivet, en jæger, en by, to mennesker etc.

En anden mulig vej til aflæsning af dekorationernes konkrete baggrund er en undersøgelse af ejerforholdet.

Haderslev byarkiv er i besiddelse af Brandtaksations kommissions protokoller fra 1744 og frem. Disse protokoller indeholder ikke alene oplysninger om bygningernes

Slotsgade 20 er skraveret. Ejendommen ligger uden for det egentlige saneringsområde.

størrelse og værdi, men også om, hvem ejeren var. Det er derfor let at opstille en ejerliste fra 1744 til i dag.

Vil man længere tilbage end til 1744 må man udenbys. Adjunkt Henrik Fangel har ved at sammenholde jordebøger fra 1560 og fremefter med andre samtidige kilder kunnet sammensætte en omtrentlig liste over ejerne af Slotsgade 20. Desværre er der et hul i 1600-tallet netop i den periode, hvor ejen-

dommen er blevet udvidet, og hvor vægdekorationerne er blevet malet.

For at udfylde dette hul har Henrik Fangel rekvireret de manglende bøger fra Rigsarkivet. Når ejerne er fundet, kan man måske komme videre ved at se på deres erhverv og afstamning, og måske bestemme hvilken by, der er afbilledet, og måske også få en nøjere datering af søslaget.

Sideløbende med disse studier af dekora-

En hel vægflade på ca. 3,5 x 2,3 m er dekoreret med disse to personer som midtpunkt. Dragterne er fra 1600-tallets første halvdel, hvilket stemmer godt overens med de øvrige dekorative elementer.

Over personerne er en indskription formodentlig med bibelsk indhold. På begge sider er der fugle, men væggen er endnu ikke fuldstændigt afrenset, så det er ikke muligt at aflæse hele teksten eller at udtale sig om motivets baggrund.

På en vinduesvæg er bræddebeklædningen bemalet med blandt andet denne jæger. Hvad han jager, er endnu uvist, men et bytte må formodentlig findes bag naboræddernes malingslag. Rummet, hvori denne jæger er malet, har sammen med naborummet, hvor maleriet s. 363 er, udgjort et stort rum, hvor formodentlig alle vægflader såvel som loftet har været dekoreret.

tioner har man påbegyndt en restaurering af rådhuset.

»Slippesiden«, som i mange år har stået gemt bag nabohuset er meget medtaget og en næsten total fornyelse af tømmeret er påkrævet.

Det gamle tømmer er nedtaget over 4 fag og brugt som skabelon for afbinding af en ny side. Når denne er færdig, vil den blive rejst på nøjagtig samme måde, som man i

sin tid har bygget huset på jorden, mærket delene og rejst væggene stykke for stykke.

Dette er en langvarig, men nødvendig proces, hvis man ønsker at bygningerne skal se ud, som vi må formode, de har stået omkring år 1600, da de blev opført.

I medens kan man i ro undersøge resten af huset og måske finde yderligere dekorationer.

Gunder Riis af Hyrup sætter aftægt

AF H. P. JENSEN

Gunder Riis, Hyrup, gik på aftægt i 1856. I den meget udførlige aftægtskontrakt sikrede hun sig omhyggeligt, at hun i hvert fald ikke skulle dø af sult.

Til deling mellem hende selv og den tjenestepige, som Peter Jørgensen Riis blandt mange andre forpligtelser lovede at lønne, var der daglig efter et løst skøn omtrent 12.000 kalorier.

Selv om den tredje seng, som Gunder Riis forsynlig tog med sig på aftægten, var konstant optaget året rundt, og gæsten var på fuldkost hos aftægtskvinden, blev der alligevel 4000 kalorier til hver om dagen – en solid affodring, tør man nok sige.

I dag regner man med, at det normale kaloriebehov hos mænd er omtrent 3000 kalorier, kvinders forbrug ligger lidt lavere. Meget krævende fysisk arbejde – f.eks. jord- og betonarbejde – kan sætte normalforbruget op til 4000, højst 5000 kalorier om dagen.

Det er sparekassedirektør H. P. Jensen, Agerskov, der har fundet kontrakten, som her gengives i hovedtræk.

Udskiftningsakterne 1791–92 fra Hyrup by (Bevtoft sogn) fortæller, at byen bestod af kun otte gårde og to kådnersteder, altså en gårdmandsby. Da Hyrup ejerlav udgør cirka 1379 hektar, følger, at de enkelte gårde var af betydelige arealer. Den største af areal, men ikke bonitet, kaldtes senere Lorens Poulsens gård, tilhørte senest Mathias Christiansen og nu hans enke. Denne gård kan beregnes at have omfattet 235 hektar, nemlig hele den nuværende Hyrup Vestermark eller Vesterhede samt mose- og engparceller. Fra ejendommens yderpunkter: Engen i øst ved

Hyrup bæk og sogneskellet i vest ind til Toftlund ejerlav ved Store Havebæk var der således 5¹/₂ kilometer.

I akterne angives to af ejendommene på henholdsvis to og en otting at tilhøre Christian Mathiesen. Ejendommene betegnes i de efterfølgende årtier som helgård og halvgård. Formentligt har kun den ene af ejendommene haft bygninger efter udskiftningen, nemlig den gård, der nu ejes af slægten Bjørnskov ved Mogens Bjørnskov. Til gårdens historie hører skovrettighed i Hyrup skov, nemlig græsningsretten. Træerne tilhørte Fogedgården i Roost, der indtil 1829 ejedes af slægten Outzen. På et tidspunkt i 1600-tallet vides kongelig majestæts ridefoged i Nørre Rangstrup herred, Hans Outzen, også at have ejet selve gården i Hyrup, som et tingsvidne af 12. januar 1664 udviser.

Christian Mathiesens fæstebreve på de to gårde er dateret 17. april 1789, året for den franske revolutions udbrud. Hans dødsår kendes ikke, men enken Bodil ejede gårdene nogle år efter mandens død og solgte dem i 1828 til sønnen Hans Jørgen Ries. Skødet er dateret 24. maj 1828, fæstebrevene 6. august 1829. Samme år solgte husfoged Hans Outzen i Roost Fogedgården til brændevinsbrænder i Tønder, Hinrich Andersen Jessen, der realiserede en del af denne store gårds tilliggende, blandt andet ved at sælge størstedelen af Hyrup skov til en skovejferforening i Hyrup, bestående af de fire gårdmænd Hans Jørgen Ries, Chresten Sommerlund, Nikolaj P. Lagoni og Jakob Krüger. Jessen beholdt kun en parcel af skoven, der også blev solgt til skovdyrkerforeningen i 1847 af Jessens enke, Agatha, født Clausen, der fornemt tituleredes Madam i skødet.

Hans Jørgen Ries dør i 1856, og den 6. august 1856 tilskøder enken Gunder, der skriver navnet som Riis, født Jørgensen, sønnen Peter Jørgensen Riis gårdene på egne og andre børns vegne. De to gårde, der handles ved dette skøde, kan rekonstrueres at have omfattet 198 hektar. Foruden eng-, skov- og moseparceller omfattede gårdene hele det nordvestlige hjørne af Hyrup ejerlav, dog undtaget den enklave, den parcellerede Hyrup skov udgjorde. Ejendommenes nuværende areal er 52 hektar efter frasalgs og udstykninger.

Skødet mellem Gunder Riis og sønnen er et fyldigt dokument på 17 foliosider. Den væsentligste del af prisen udgjordes af en prioritet på 2000 rigsdaler og en aftægt til enken. Gunder Riis gav ikke værdierne fra sig, før der var bundet for posen. Der synes tænkt på alt.

Af aftægtskontrakten gengives efterfølgende brudstykker, der citeres ordret med datidig retskrivning.

§ 1.

Jeg Gunder Riis, født Jørgensen, cum cur. overlader og afstaar herved for mig og mine Arvinger, til benævnte min Søn Peter Jørgensen Riis .....

§ 3.

..... Kjøbesum af 2000 Rd Rmt, skriver to Tusinde Rigsdaler Rigmønt, der indtil videre forbliver indestaaende i Eiendommen med 1ste Prioritets Panteret, forrentes aarligt med 4 pr. Ct. ....

§ 4.

..... følgende Aftægt:

a. Til Aftægtsbolig opbygges hende i Nærheden af Gaarden, paa det Sted hvor hun ønsker det, efter et Sommerhalvaars for-

udgaaende Varsel, et Huus paa 6 Fag, 12 Alen viid indenfor Muurene, der indrettes efter hendes egen Anviisning og med Brædegulv i de 3, samt en Jernkakkelovn i hver af de 2 Værelsen, hvoraf den ene skal være med Kogeindretning. Samtlige Muure og Vægge udspækkes og aftrækkes med Kalk og alle Værelser ligesom ogsaa det udvendige Træværk males ordentligt, og er Alt bestandigt at vedligeholde i god og forsvarlig Stand af Arvtageren.

b. Umiddelbar ved Huset udlægges Plads til Kaalgaard 1300 kvadrat Alen Jord, der forsvarlig indhegnes, og er Hegnet bestandigt at vedligeholde af Arveyderne, der ogsaa aarlig til rette Tid har at gjøde og dyrke Haven for Aftægtsnyderinden.

c. Til Ildebrændsel leveres hende aarligt til rette Tid i Aftægtshuset 24000 gode, tørre og forsvarlige Tørv, hvoraf de 2/3 Dele skal være sorte eller haarde Tørv. Saavel Foraar og Efteraar ydes hende 1 Læs hvidt Gulvsand samt een Gang aarligt fornødent frisk Rughalm til Sengene, ligesom ogsaa den fornødne Strøelse til en Griis, ifald hun maatte ønske at holde en saadan, dog tilhører Gjødningsen fra denne Aftægtsyderen.

d. Til Underhold gives hende aarligt i godt sundt Korn, og i Quantiteter som hun ønsker, besørget frit til og fra Møllen: 3 Tønder Rug, 4 Skjæpper Hvede, 1½ Tønde Boghvedegryn, 2 Tønder Byg til Meel og Gryn og 1 Tønde Malt, endvidere 3 Tønder gode Spiisekartofler, der leveres til Mikkelsdag, Nytaar og 1. April, hver Gang med 1 Tønde, samt aarligt 2 Skjæpper fiint og 1 Skjæppe grovt Salt, 2 Pund Humle og hvert Aar til Mortensdag 1 Lispund Talg til Lys, endvidere aarligt i Slagtetiden 3 Lispund fedt, ferskt Oxekjød uden Been, ½ Svineforende samt Indvoldene med dertil hørende Fidt af en

Riisernes gård i Hyrup, opført af Peter Jørgensen Riis i 1867. Gården ligger ud til Hyrup Bygade, hvis nu forsvundne herlighed anes på billedet: De smukke vejdigter, der var tæt bevokset med træer og buske.

feed Griis og 12 Pund Flommefidt, fremdeles hvert Aar i Februar 5 Lispund tørt, røget Flæsk ligeledes uden Been, endelig leveres hende ugentlig 2 Pund godt friskt Smør, daglig 2 Kander nymalket Mælk og hver Onsdag 2 Kander sødt skummet Mælk eller Kjærnemælk.

e. Af Gaardens Faareflokk udtager hun 4 Styk Beder eller Faar, men hvis Aftægtsyderen ingen saadanne har, da kjøbes der til hende og leveres hende dette Antal gode og sunde, af hvilket Slags hun ønsker, og hvis et eller nogle af dem skulle omkomme af vanfald, leveres hende andre i Stedet. Om Vinteren holdes disse Beder eller Faar frit paa Foder og om Sommeren med Yngel paa Græs for hende, navnlig skulle de af dem, som hun bestemmer til Slagt-

ning, det første Aar holdes i Tøier paa godt Agerlandsgræs og passes i enhver Henseende forsvarligt. Endelig har hun Frihed til at have 4 Høns og 1 Hane gaaende overalt paa Gaardens Grund.

f. Med Huuset graves og sættes for hende en forsvarlig, til enhver Tid Vand holdende Brønd med Pumpe, som bestandig vedligeholdes af Aftægtsyderen, der endvidere har, i Nærheden af Huuset paa egen Bekostning at lade opbygge et Ovnhus med en Bageovn, hvori hun kan lade bage Brød af $\frac{1}{2}$ Tønde Meel ad Gangen. Bage og Brygge og Vaskeredskaber afbenytter hun til fælles med Aftægtsyderen.

g. I Haandpenge ydes hende 16 Rigsdaler aarlig med Halvdelen den 1. Mai og den

anden Halvdel den 1. Novbr og betales endvidere hendes aarlige Høitidsoffer samt leveres hende 2 Lispund uheglet Hør.

- h. Paa Aftægten har hun Frihed til at tage med sig ud af Gaarden eller anskaffe paa Aftægtsyderens Regning: 3 fuldstændige Senge med Lagner til Omskiftning, 1 Chatol, 1 Kommode, 2 Kuffertter, 1 lille Skrin, alle hendes Klæder og Linnedtøi, 2 Slagborde, 1 stort Bord og 1 lille do. 6 Stole og 2 Lænestole, 2 Speile, 1 Stueuhr, 1 Vævestol med Tilbehør, det Kjøkkentøi, Dækketøi og øvrigt Huusgeraad, som hun maatte ønske og behøve, samt de fornødne Kornsække og Poser. Alle disse Boskaber og Gjenstande forbeholder hun sig som sin retmæssige Eiendom, saa at hun dermed kan skalte og valte efter Behag.
- i. Ydes hende fri anstændig Befordring med Heste og Vogn, frem og tilbage saa ofte hun forlanger det til Kirken, 4 Gange aarligt i Familiebesøg og 4 Gange aarligt, hvorhen hun forlanger, i en Afstand af 5 Miil fra Stavnen, dog maa hendes Reise ikke vare længere end 2 Dage og har hun Frihed til at medtage een eller to Personer efter Behag eller sende i sit Sted. I Sygdomstilfælde er Aftægtsyderen ligeledes pligtig til at besøge Læge og Medicin samt atter bringe Lægen tilbage.
- k. Til hendes Opvartning og Pleie fæster og holder hun selv med Kost og Logi en Pige, der lønnes af Aftægtsyderen.
- l. .... at Aftægtstagerinden har Ret til at modtage paa Aftægten, een eller flere

Personer, ligemeget enten det er af Familien eller Fremmede.

- m. Ved Aftægtstagerindens dødelige Afgang har Aftægtsyderen paa egen Bekostning at besøge hendes anstændige Begravelse, saaledes som Sognets Skik og Brug medfører, hvorefter ..... Aftægten bortfalder til Fordeel for Stavnsbesidderen.

§ 6.

Overladerinden ..... leverer paa Bankhæftelsen nær, rent Folium i Skyld- og Panteprotokollen.

Saaledes skeet Hyrup, d. 6. August 1856, udfærdiget i det kongelige Actuarat for Hvidding og Nørre Rangstrup Herred i Toftlund samt underskrevet sammesteds den 16. August 1856.

sign. Gunder Riis.

Til Vitterlighed: sign. Friederichsen.

sign. Peter Jørgensen Riis.

In fidem subscriptionis: Nielsen.

*

I 1890 solgte Peter Jørgensen Riis til sønnen Hans Jørgen Riis, der i 1909 solgte ud af slægten. Efter første verdenskrig købte en fjern slægtning til Riis familien, Søren Bjørnskov fra Hyrup, gården. Efter ham fulgte sønnen Jørn og nu sønnesønnen Mogens Bjørnskov.

Katrine eller Kati?

Sjønne og Dodde, Fifi, Nudde og Ludde

AF GEORG SØNDERGAARD

På Odense universitet er man ved at udarbejde en større samlet beskrivelse af person- og navnetraditioner i Danmark.

En del af denne opgave skal være en speciel undersøgelse af den særlige og righolde brug af forkortede personnavne i Sønderjylland.

Universitetslektor Georg Søndergaard, som tilrettelægger undersøgelsen, giver en række eksempler på kendte forkortelser. Listen er langt fra fuldstændig, og enhver oplysning om lignende eller anden brug af kælenavne og andre forkortelser eller tilnavne modtages med glæde af lektor Søndergaard og bedes sendt til Nordisk Institut, Odense universitet, 5000 Odense.

Det er indlysende, at enhver med interesse for sprog og kultur må opleve Sønderjylland som et spændende område, hvor der endnu er en mængde træk, der adskiller det både fra den store nabo i syd og den mindre husfælle i nord. Det gælder også et så specielt kulturelt og sprogligt træk som personnavne; ikke kun de velkendte kortnavne Jes, Nis, Jep o.a., men også uofficielle navne eller kortformer, som tidligere – for et par menneskealdre siden – var et endda meget markant træk i sønderjysk navnepraksis og stadig af sønderjyderne opleves som noget karakteristisk for landsdelen. Former som Kesse (Christian), Dres (Andreas), Fie (Sofie) eller Stinne (Christine) er kendt over hele landet, i hvert fald i hele Jylland, medens

sønderjyderne derudover bruger en mængde andre, f.eks. Mistin (Marie Christine), Miå (Marie), Fidde (Frederik) eller Klåj (Nikolaj), ja, principielt har man til ethvert almindeligt personnavn en kortform. Alle disse uofficielle navne kunne det være interessant at få undersøgt nærmere.

Hvilke kortformer brugtes tidligere og hvilke er stadig i anvendelse?

I hvor stort et område nord og syd for grænsen fandtes de tidligere, og hvordan er det i dag?

Hvor konsekvent blev de anvendt, og hvad lå der i sådanne navne?

Disse og mange andre spørgsmål kunne det være spændende at få belyst. På Odense Universitet, der jo også indtil videre er Sønderjyllands universitet, skal vi i gang med en undersøgelse af sønderjydernes navnepraksis og vil være meget glade for at komme i kontakt med folk både nord og syd for grænsen, der vil hjælpe os. Hvis De kan fortælle os om disse navne, hvilke officielle navne det er, der laves om, hvor almindeligt det er på Deres egn, hvad der ligger i denne navnepraksis etc. så skriv til os. Vi vil så på et senere tidspunkt sætte os i forbindelse med Dem med henblik på en systematisk udsøgelse.

Enhver oplysning modtages med tak af lektor Georg Søndergaard, Nordisk Institut, Odense Universitet, 5000 Odense.

Personnavnet er i mange henseender et væsentligt element i vores sprog. Både rent kvantitativt (gennemsnitligt hvert 7. ord, vi bruger i skrift og tale, er et navn) og indholdsmæssigt. Selvom et navn ikke har nogen egentlig betydning på samme måde som andre ord (hus, bil, rød, altid), har det en række vigtige sproglige funktioner ud over det rent identificerende. Navnet er meget mere end blot en praktisk foranstaltning med det formål at skelne forskellige individer fra hinanden. Således kan man tale om navnets stilistiske eller æstetiske funktion, det, der giver sig udtryk i, at et bestemt navn

opleves som kønnere og mere passende til et bestemt barn end andre navne. Heri ligger også noget med navnets følelsesmæssige funktioner, dette at man med et bestemt navn kan udtrykke sine følelser over for en anden. Tænk bare på de små, helt personlige kælenavne, som to elskende har til hinanden. Man kan sige meget mere end mange ord kan udtrykke ved at vælge det rigtige navn eller kælenavn i den rigtige situation. Hvilken forskel er der ikke mellem et kort og fyndigt Hans! og så det mere afslappede Hasse? Eller deciderede kælenavne som Viben, Pusser, Snuske etc., denne besynderlige type af navne, som for den kølige iagttagelse kan virke pudsige, medens de for de indviede kan rumme en hel verden af kærlighed og ømhed, tryghed og fællesskabsfølelse. I modsætning til de officielle navne, hvor antallet af valgmuligheder ikke er stort (ca. 1000 navne for hvert køn) er der ingen grænser for kælenavne, tilnavne, øgenavne etc.

Et vigtigt mål for vore navnestudier er at få karakteriseret de forskellige personnavnetyper overfor hinanden. Her er det af særlig interesse at bestemme, med hvilken konsekvens de uofficielle navne bliver og er blevet anvendt. Sammenligner vi med et sprog som russisk, hvor der til ethvert personnavn er et helt system af faste kortformer, f.eks. Vanja (af Ivan), Katja (af Jekaterina) eller Sascha (af Alexander), og hvor disse former for en stor del er obligatoriske, så er den sønderjyske praksis ret primitiv, i hvert fald i nutiden. Konsekvensen er varierende, og det er et generelt indtryk, at brugen af kortformer er i aftagende. Alligevel er de sønderjyske kortformer et så markant træk i dansk navnepraksis, at en nøjere beskrivelse er berettiget.

Af stor interesse vil det også være at få belyst kortformernes specielle sociale funktioner. Der kan for eksempel være tale om en status- eller rollemarkering, noget med graden af venskabelighed og fortrolighed

Pigenavne:

Ammi (Anne Marie)
Anmaj (Anne Marie)
Britmaj (Britta Marie)
Didde (Christine, Kathrine)
Dodde (Dorthea)
Dores (Dorthea)
Elmi (Ellen Marie)
Fie (Sofie)
Fiffi (Sofie)
Fiå (Sofie)
Guste (Augusta)
Hannå (Johanne)
Kata (Kathrine)
Katrinmaj (Kathrine Marie)
Malli (Amalie)
Marga (Margrethe)
Metmaj (Mette Marie)
Mi (Marie)
Mia (Marie)
Midde (Marie)
Misse (Marie)
Mistin (Marie Christine)
Sille (Cecilie)
Soffi (Sofie)
Stinne (Christine)
Stinnå (Christine)
Tea (Dorthea)
Tidde (Christine)
Tilde (Mathilde)
Tinne (Kathrine)
Trinmaj (Christine Marie)
Trinne (Kathrine)

Drengenavne:

Abbi (Albert)
Dres (Andreas)
Fedde, Fidde (Frederik)
Halle (Harald)
Hannes (Johannes)
Hasse (Hans)
Heine (Heinrich)
Heise (Hans, Heinrich)
Julle (Julius)
Jøgge (Jørgen)
Jønne (Jørgen)
Kalle (Karl)
Kedde (Christian)
Kesse (Christian)
Klåj (Nikolaj)
Kuddi (Kurt)
Ludde (Ludvig)
Minkus (Dominikus)
Nille (Niels)
Nudde (Knud)
Polle (Poul)
Rudi (Rudolf)
Sjønne (Hans Jørgen)
Theo (Theodor)
Ties (Matthias)
Totte (Thorkild)
Valli (Valdemar)

eller – og det vil ofte være det nærmeste, man kan komme en karakteristisk – en markering af vedkommendes popularitet i det lille eller det nære samfund (det er ikke enhver, der er døbt Frederik, som opnår den gunst at blive kaldt Fidde).

Alt dette og meget andet er naturligvis ikke karakteristisk alene for de sønderjyske kortformer, men man vil her have mulighed for at studere disse generelle navnefunktioner bedre end i samfund med mere beskednen anvendelse af sådanne former.

Slægtsgården Skovgaard i Styding

AF P. K. HOFMANSEN OG JENS SKAU

Arkivar ved Slægtsgaardsarkivet P. K. Hofmansen, København, har i samarbejde med gårdejer Jens Skau, Nygaard, udarbejdet en oversigt over Styding-ejendommen Skovgaards ejerforhold. Det er lykkedes at nå omtrent 400 år tilbage.

Ifølge skattelisterne for Tørning len 1542 bestod landsbyen Styding i Hammelev sogn (Gram herred) på det tidspunkt af 13 gårde, hvilket antal var uforandret, da den lange række af sammenhængende amtsregnskaber og jordebøger for Haderslev amt, som endnu er bevaret, begynder 1595. Øjensynlig er de 13 gårde i 1595 opført i samme rækkefølge som i 1542 og i hvert fald delvis med de samme afgifter. Hvis man tør regne med denne rækkefølge, var den gård i Styding, der i 1595 var delt i to halvgårde mellem Morten Christensen og Hans Offersen, i 1542 beboet af Mats Lauersen. I alle tilfælde er den i 1595 omtalte gård oprindelsen til den nuværende Skovgaard i Styding.

Før udskiftningen af Styding by i årene efter 1766 lå alle dens gårde omkring en stor åben plads, i hvis midte bystævnet blev holdt, men efter udskiftningen blev den her omtalte gård som den første af byens gårde udflyttet og lagt op under de delvis til byen hørende skove mod nordvest og fik derved sit nuværende navn. Fra 1684 har gården været hjemsted for den nuværende ejers slægt, idet gårdejer Hans Kloppenborg Skau, der fra 1960 ejer Skovgaard, er den tiende i en uafbrudt slægtsfølge på gården.

Styding (Studingk) lå i Tørning len, der i 1494 sammen med Tørning slot af brødrene Hans og Henrik Ahlefeldt blev solgt til

kong Hans, men som bekendt deltes hertugdømmerne på landdagen i Rendsborg 9. august 1544 mellem denne konges broder kong Frederik I's tre sønner, Kristian, Hans og Adolf, hvilken deling jo fik indgribende betydning for disse landsdeles senere historie. Tørning slot og dets underliggende gods tilfaldt den næstældste broder hertug Hans (den ældre), der tog bolig på det gamle Haderslevhus, men som nogle år senere lod opføre en ny borg, Hansborg (fra ca. 1585 kaldet Haderslevhus), på en holm i Haderslev fjord. Han synes ikke at have lagt større vægt på godsdrift, og det er rimeligvis en af årsagerne til, at man på trods af det velbevarede og righoldige Hansborgarkiv nu mangler jordebøger og regnskaber i samme.

Da hertug Hans den Ældre døde ugift 1580, tilfaldt Tørning slot og len broderen kong Kristian III's søn kong Frederik II, og kort tid efter finder man hele Hammelev sogn lagt under Haderslevhus, hvor det forblev i de følgende århundreder. På grund af Hammelev præstegårds brand 1/6 1899 er sognets kirkebog nu kun bevaret tilbage til 1763, men Haderslevhus amts regnskaber er til gengæld velbevarede og meget fyldige. Med deres væld af lister over årlige afgifter, restancer, indfæstningspenge, bøder o.s.v. råder disse regnskaber i personalhistorisk henseende nogenlunde bod på savnet af den for den ældre tids vedkommende manglende kirkebog.

De 13 gårde i Styding svarede alle den samme afgift til Tørning og senere til Haderslevhus, nemlig af hver gård 3 mark penge og 22 skæpper havre årlig, hvilke to ydelser allerede nævnes i 1542. Dertil kom nogle

Skovgaard, Styding.

mindre afgifter i form af en høne, tyve æg og et svin, men var der to bønder i samme gård, svarede der af denne to svin. Disse ydelser til kongen (eller hertugen) kan, i alle tilfælde for pengenes vedkommende, oprindeligt næppe have været landgilde, men må opfattes som en slags skat til landsherren af frie bøndergårde. Sporene af disses frihed var dog gået tabt før 1500-tallet, og pengeafgiften har sikkert på den tid og senere blot været betragtet som en del af en fæsters almindelige landgildeafgift. De 3 mark penge kunne i 1500-tallet ikke betragtes som en stor årlig byrde, men hvis den uforandret gik tilbage til middelalderen, må den i en fjern fortid have været en betydelig skatteydelse. Ved siden af landgilden påhvilede der også hver gård en ganske væsentlig hoveribyrd, hvilken ikke må glemmes, når bondens kår i denne gamle tid skal bedømmes.

I 1500- og i 1600-tallet var det meget almindeligt, at en helgård var delt mellem to

eller tre familier. Hvis der var tre familier i samme gård, var det næsten altid ordnet på den måde, at en familie havde en halvgård og hver af de to andre familier en kvartgård. Sjældnere træffes også delinger i ottendele af en gård, således at en mand f.eks. havde $\frac{4}{8}$ gård, en $\frac{3}{8}$ og en $\frac{1}{8}$ af gården. Det nære samkvem mellem en gårds familier, de forskellige landsbybeboeres fælleskab om markdriften foruden deres forhold til nabolandsbyernes befolkning m.m. kunne nok give anledning til indbyrdes rivninger, hvilke, måske i forbindelse med herredstingets nærhed, ikke mindst for Stydings vedkommende ofte blev trukket frem i lyset og pådømt. Nogle eksempler fra amtsregnskaberne årlige bøderegistre fra omkring år 1700 kan illustrere de daværende Stydingbønders ufordragelighed, men det bør tilføjes, at slige retssager på samme tid også findes i forbindelse med nabolandsbyernes befolkning. Af eksempler fra Styding kan nævnes:

1687: Peder Nissen og Jørgen Petersen i Styding har ikke agtet de kgl. kommissionærers skriftlige besked, heller ikke hr. amtsinspektørens, da denne var pålagt at betale en fattig enke i Hammelev Kirsten Mogensdatter 10 mark efter dom og moderation. Bøde: 2 rdl.

1697: Christen Lassen, som voldeligen har overkørt Jens Christensens og Kirsten Jensdatters ager, som var sået. Bøde: 32 skilling.

1710: Frederik Paysen havde klammeri med Jens Andersen. Bøde: 8 skilling. – Peder Mouridsen og Jørgen Hansen har sat deres bæster udi Kornvang imod naboernes minde. Bøde: 8 skilling. – Niels Jørgensen, som havde sået noget korn på marken til en dragon. Bøde: 1 rdl.

1711: Frederik Paysen og Peder Marcussen havde givet hinanden ørefigen i skoven, giver hver til bøde 32 skilling.

1713: Mikkell Ulriksens hustru Elisabeth Mikkelsdatter har talt Dines Skolemester i Styding på ærens vegne for nær. Bøde: 24 skilling.

Stydingbønderne på den tid kunne åbenbart lide at tømme et glas nu og da, hvad følgende bøde synes at røbe:

1713: Laurids Skrædder, Elisabeth Ulriks og Dines Jessen holder brændevin til fals imod forbud. Bøde: 6 rdl.

De trange økonomiske tider i kong Kristian V's regeringstid bevirkede blandt andet, at også kronens bønder fik deres tilstand forværret, så mange i armod måtte forlade hus og hjem. I årene fra 1684 til 1696 indeholder indfæstningslisterne i Haderslevhus amtsregnskaber således ikke mindre end fjorten notater om fæsterskifter i Stydinggården, og ved disse skifter er der ved omtrent halvdelen gjort bemærkninger som: »afstod af armod«, »uden bygninger«, »af armod forladt«, »i største armod fradød« o.s.v.

Efter regnskaberne og jordebøgerne at dømme var den her behandlede gård i Styding helt til 1635 delt mellem omtalte Morten Christensen og Hans Offersen, der hver

havde sin halvdel af gården. Efter den tid blev Hans Offersens halvgård delt i to kvartgårde, medens Morten Christensens halvgård forblev samlet under én mand. Morten Christensen står opført for sin del af gården endnu i en jordebog fra 1672, men derefter erstattes han af Nis Mortensen, som uden tvivl har været hans søn. Sandsynligvis har Nis Mortensen overtaget halvgården langt tidligere, men på grund af overgangen fra far til søn har man ikke fundet det påkrævet at forandre navnene i de nærmest efterfølgende jordebøger.

Den ene kvartgård blev »på grund af armod« i 1686 afstået af Søren Villadsen til Niels Mikkelsen, men denne magtede heller ikke sit fæste, for allerede i 1687 finder man Ole Salvesen i denne del af gården. Han blev til gengæld boende i en årrække og afløstes først omkring 1708 af Lars Pedersen, som endnu i 1724 besad denne kvartgård.

Den anden kvartgård beboedes af Nis Jessen, som omkring 1684 afløstes af Jes Hansen, men 1696 fæstedes denne del af gården af Peder Jørgensen, fordi Jes Hansen var gået i armod. Endnu i 1724 beboede Peder Jørgensen denne kvartgård.

I halvgården kom fattigdommen også til huse. Som omtalt boede Morten Christensen og efter ham Nis Mortensen her, men af fæsteregistret for Gram herred 1684 fremgår det, at der i dette år kom en ny fæster i denne halvgård ved navn Nis Lassen, hvis søn uden tvivl var den Las Nissen, der ca. 1711–1712 overtog fæstet på denne del af gården, og som omkring 1725 tillige fik fæstet på de to kvartgårde, hvorved de tre dele af gården i Styding by blev samlet under samme fæster. Da omtalte Nis Lassen med stor sikkerhed formodes at have været fader til Las Nissen, bliver han 7-tipoldefader til den nuværende ejer af Skovgaard. Dennes forgænger i Styding by var således delvis fra 1684 og helt fra ca. 1725 uafbrudt i slægtens besiddelse, og da Skovgaard må betragtes som en fortsættelse af samme gård, må dens alder

som slægtsgård nærme sig de 300 år.

I omtalte fæsteregister fra 1684 står der kort, at »Nis Lassen skal fæste Nis Mortensens halve fraløbne gård for 2 rdl.«. Som så mange andre i Styding by har Nis Mortensen ikke kunnet klare sit fæste, og han har da forladt sin halvgård uden at træffe nogen aftale med øvrigheden – er simpelthen løbet sin vej. Desværre står der ikke noget om, hvor den nye fæster Nis Lassen kom fra, men dette tyder på, at han har været fra sognet, da der ved flere andre fæsteoverdragelser på denne tid bemærkes, hvor den nye fæster var hjemmehørende, når det ikke netop var i Hammelev sogn.

Fra 1684 opføres derefter Nis Lassen i de følgende amtsregnskaber og jordebøger som bonde i Styding by. Som det var almindeligt for næsten alle bønder i byen, stod han regelmæssig i restance for en del af sine afgifter, men fik dog efterhånden alt betalt.

Særlig god besked om slægtsgården på denne tid får man af nogle akter fra undersøgelseskommissionen for Haderslev amt 1708–1715. Medens Ole Salvesens kvartgård kun havde syv fag beboelseshus og stald til sammen, og Peder Jørgensens kvartgård syv fag beboelseshus og fem fag stald, var der ret anselige bygninger på Nis Lassens halvgård, nemlig ti fag beboelseshus og tolv fag udhus. Udsæden til halvgården var 2 tdr. rug, 2 tdr. byg, 8 tdr. havre og 1 td. boghvede. Besætningen bestod af 5 køer, 3 ungkreaturer, 2 kalve, 8 får, 4 heste og 1 fæl, hvilket var helt pænt efter byens forhold på den tid, da kornavlens var det fremherskende i landbruget.

I jordebogen fra 1706 og i amtsregnskabet fra 1710 står Nis Lassen stadig alene for halvgården, men i landgilderestancelisten fra 1712 står der »Nis Lassen oder Las Nissen«, og jordebogen fra 1716 nævner »Nis Lassen, nu Las Nissen«. Man må således gå ud fra, at halvgården i 1711 eller 1712 er overgået til Las Nissen, men der er ikke i årene omkring denne tid betalt nogen indfæstning, og

dette bekræfter i særlig grad formodningen om, at Las Nissen har været søn af Nis Lassen. Las Nissen var fæster af halvgården i en årrække. Af nogle papirer vedrørende generallandundersøgelsen 1723–1729 ser det ud til, at han omkring 1724 har fået en svigersøn Anders Hansen Juhler anbragt som fæster af gårdens anden halvdel. Landgilde og kontribution opgives dog under et for begge halvgårde, men i skatteregistret for 1726 og følgende år står Las Nissen udtrykkeligt anført som fæster af begge halvgårde. Det er altså Las Nissen, som omkring 1725 har samlet de to adskilte halvgårde til en helgård, sådan som den sidste fortsatte med at være.

I Haderslev amtsregnskab for 1746 findes et fæsteregister for året 1745, der oplyser: »Styding. Nis Christensen fæster Lass Nissens hele gård, som han in mense november 1745 med hans datter antog, efter at Las Nissen i februar måned dette år ved døden var afgang. 2 rigsmark«.

Da adskillige nulevende har tilknytning til et eller flere af de ti led i slægtsfølgen på Skovgaard og dens forgænger i Styding by, hidsættes til slut en kort oversigt over samme:

Nis Lassen fæstede mod 2 rd. i indfæstning Nis Mortensens »fraløbne« halvgård i Styding 1684 og nævnes endnu som fæster af samme 1710.

Las Nissen, fæster af Nis Lassens halvgård fra ca. 1711–1712, af helgården fra ca. 1725, død i februar 1745. Gift med Kirsten, der levede som aftægtskone hos svigersønnen Nis Christensen 21/10 1745.

Nis Christensen, født i Nørby, Hoptrup sogn, døbt i Hoptrup 12/12 1720, søn af gårdmand Christen Nissen og hustru Mette Nisdatter, overtog mod arv til svogeren Nis Lassen og aftægt til svigermøderen Kirsten Lassens gården i Styding ifl. kontrakt af 21/10 1745 og

nævnes som fæster af samme november s.å., død i Styding 21/3 1796. Gift ca. 1745 med Anne Lasdatter, datter af Las Nissen og Kirsten, død ca. 1760.

Mathias Madsen, født i Styding ca. 29/9 1737, søn af gårdmand Mads Lauridsen og hustru Maren Hansdatter, overtog mod arv til svogeren Christian Nissen og aftægt til svigerfaderen Nis Christensen dennes halve gård i Styding ved overladelles- og aftægtskontrakt af 26/9 1769, død i Styding 25/2 1811. Gift 12/1 1769 i Styding (huskopulation) med Kirsten Nisdater, født i Styding ca. 1747, datter af Nis Christensen og Anne Lasdatter, død i Styding 14/5 1795.

Mads Lassen (Mathiasen), født i Styding 27/5 1772, søn af Mathias Madsen og hustru Kirsten Nisdatter, fik ved købe-, salgs- og aftægtskontrakt af 18/2 1795 faderen Mathias Madsens hele kgl. fæstegård i Styding, Skovgaard kaldet. Kirkevæрге, død på Skovgaard 24/2 1844. Gift 1. gang 21/2 1795 i Hammelev med Ingeborg Nielsdatter, født i Hammelev 24/8 1767, datter af gårdmand Niels Hansen og hustru Cathrine Marie Nielsdatter, død på Skovgaard 11/4 1806. Gift 2. gang 1/11 1806 i Hammelev med Maren Hansdatter, født i Skovby, Vedsted sogn, 4/9 1779, datter af gårdmand Hans Rasmussen og hustru Anna Margrethe Iversdatter, død på Skovgaard 14/6 1831.

Hans Madsen Schov, født på Skovgaard 9/3 1808, søn af Mads Lassen (Mathiasen) og hustru Maren Hansdatter, fik Skovgaard ved købekontrakt af 1/2 1832 (lyst 28/5 1832) med faderen, død på Skovgaard 22/9 1887. Gift 7/7 1832 i Hammelev med Mette Kirstine Nissen, født i Hammelev 3/8 1808, datter af gårdmand Nis Nissen og hustru Lucia Maria Ravn, død på Skovgaard 4/4 1878.

Nis Hansen Schov, født på Skovgaard 23/3

1837, søn af Hans Madsen Schov og hustru Mette Kirstine Nissen, tiltrådte Skovgaard 1/5 1870, ejer af samme ifl. overladelles- og aftægtskontrakt af 2/9 og 12/9 1870 (protokolleret 12/9 1870), død på Skovgaard 25/10 1920. Gift 8/7 1870 i Hammelev med Mette Sophie Schultz, født i Brabæk, Aller sogn, 7/5 1841, datter af gårdmand Jesper Schultz og hustru Else Kathrine Lindberg, død på Skovgaard 23/3 1874.

Hans Skov (Skau), født på Skovgaard 1/6 1871, søn af Nis Hansen Schov og hustru Mette Sophie Schultz, ejer af Skovgaard ifl. skøde af 20/3 1903 (tgl. 21/3 1903), ridder af Dannebrog 26/9 1936, død på Skovgaard 9/11 1952. Gift 10/9 1897 i Hammelev med Marianne Nielsen, født i Stege Provstegaard 30/7 1870, datter af forpagter Niels Peder Jensen og hustru Bodil Kirstine Hansen, død på Skovgaard 14/4 1946.

Jens Sophus Skau, født på Skovgaard 5/5 1899, søn af Hans Skov (Skau) og hustru Mariane Nielsen, ejer af Skovgaard ifl. tgl. skøde af 25/3 1953, ridder af Dannebrog 20/6 1952. Gift 26/6 1935 i Rødding fri-menigheds kirke med Anne Marie Kloppenborg Skrumsager, født i Københoved, Skrave sogn, 29/7 1904, datter af gårdejer og møller, senere landdagsmand (1908–1918) og landstingsmand (1920–1930) Hans Diderik Kloppenborg Skrumsager og hustru Anna Kristine Nielsen, død på Skodborg hvilehjem 24/4 1973.

Hans Kloppenborg Skau, født i Gram 6/3 1936, søn af Jens Sophus Skau og hustru Anne Marie Kloppenborg Skrumsager, ejer af Skovgaard ifl. skøde af 1/3 1960 (lyst 19/9 1960). Gift 28/4 1961 i Asmild klosterkirke med Elisabet Marie Heick, født i Toftlund by, Toftlund sogn, 8/6 1938, datter af konsulent Frederik Heick og hustru Ingeborg Detlefsen.

Har Tønder været kendt siden 1017?

AF UWE THOMSEN

Tønders alder er omdiskutabel, men kilderne, der anvendes i diskussionen, bør i hvert fald være korrekt citerede, og lærer Uwe Thomsen, Tønder, der har undersøgt de gængse citater, eller i det mindste mange af dem, påviser ukorrektheder og forkerte vurderinger.

I Den danske Atlas fra 1781 kan man finde følgende oplysning¹: Heimreich beretter, at Tønder 1017 var en Landsbye, hvis Indbyggere dreve stærk Handel paa Engelland, men melder ey hvorfra han har denne Efterretning.«

At denne oplysning af de fleste betragtes som tvivlsom og af nogen ignoreres fuldstændig, kan jo ikke undre nogen, al den stund Heimreich tilsyneladende kan have opfundet den selv.

Så er det straks mere bemærkelsesværdigt, at enkelte fremstiller det som en fastslået kendsgerning, at Tønder var kendt eller blev nævnt som havneby allerede 1017.

Jeg skal senere komme ind på de enkelte historieskriveres opfattelse af oplysningen; men fælles for dem alle er en meget beklagelig overfladiskhed. De har nemlig – mig bekendt alle – oversat den tydelige henvisning til Heimreich og blot taget deres udgangspunkt i ovenstående citat eller endog senere referater heraf.

Det ville naturligvis være af mindre betydning, hvis Den danske Atlas havde refereret Heimreich korrekt; men det har den ikke!

1. E. Pontoppidan: Den danske Atlas, bd. VII, 1781, s. 253.

Af Heimreichs »Nord-Fresische Chronick« har jeg kunnet benytte 1. udgave fra 1666² og 3. udgave fra 1819³, hvori grundteksten svarer til 2. udgave fra 1668, men som er udvidet med Heimreichs egne og hans søns tilføjelser foruden udgiverens anmærkninger.

I 3. udgave læses⁴ (min overs.):

»Den (Pellworm kirke) er tækket med bly og koret bygget af tufsten. Begge disse ting har Knud den II eller den Store, efter at han 1017 havde underlagt sig England, hyppigt ladet føre fra samme kongerige til disse egne til opførelse af kirkerne. På samme tid blev der drevet stor handel fra England på disse egne, og til dette formål var der ikke alene en særlig stabelplads eller et støttepunkt i Hollingsted, hvortil varerne blev ført på skib fra England og videre til lands mod Slesvig ved Østersøen; men man vil også berette, at der dengang (selv om jeg ingen skriftlig efterretning finder herom) var stor skibsfart på England fra Tønder og Bredsted.«

I førsteudgaven har Heimreich – i samme forbindelse – en noget kortere passage⁵. Således nævner han slet ikke årstallet 1017, og hele det sidste stykke om handelen med Eng-

2. M. Anton Heimreich: Nord-Fresische Chronick, Schlesswich 1666 (facs. 1926).

3. M. Anton Heimreich: Nordfresische Chronik, hrsgg. Nic. Falck, Tondern 1819 (fot. optr. Wiesbaden 1973).

4. M. Anton Heimreich: Nordfresische Chronik, hrsgg. Nic. Falck, Tondern 1819, 1. del, s. 183 f.

5. M. Anton Heimreich: Nord-Fresische Chronick, Schlesswich 1666, s. 120.

land (incl. stednavnene) er ikke med, hvorimod han præciserer, at den hyppige tilførsel af byggematerialer (fra England) skete i 1022.

*

Årstallet 1017 er altså alene anført som begyndelsestidspunktet for Knud den Stores regering i England, og tidsangivelsen i forbindelse med Tønder (og Bredsted) er et »dengang«, som angår Knud den Stores regeringstid i almindelighed, altså perioden ca. 1017–1035, og som strengt taget er tilpas upræcis til at kunne opfattes også ud over denne begrænsning.

Heimreich omtaler stedet Tønder som udgangspunkt for Englandstrafik. Han beskriver det ikke som landsby, han nævner ikke indbyggerne, og han tillægger slet ikke nogen ukendte indbyggere funktioner som handelsfolk. Det er altså Den danske Atlas' egen opfattelse af tingene.

Endelig drager Den danske Atlas Heimreichs hjemmel til oplysningen i tvivl. Det fremgår indirekte af ovenstående citat, at der er tale om mundtlig overlevering, som naturligvis kan være folkelig, men som dog snarere stammer fra andre kronikører, som Heimreich omgikkes⁶. Til førsteudgavens mere generelle oplysninger opgives endog en skriftlig kilde⁷, som jeg dog ikke umiddelbart har haft mulighed for at efterprøve.

*

Under alle omstændigheder må det slås fast, at meddelelsen ikke kan vurderes på grundlag af det fejlagtige referat i Den danske Atlas, og konsekvensen må være, at de

6. M. Anton Heimreich: Nordfresische Chronik, hrsgg. Nic. Falck, Falck's indledning.

7. Af Heimreich opgivet: »Cypræus in Annal. Ep. Slesv. pag. 92«. Må være: Johanne Adolpho Cypræo: Annales episcoporum Slesvicensium, 1634.

hidtidige vurderinger af meddelelsen sættes i relation til Heimreichs egen tekst.

Flere historieskrivere ignorerer oplysningen. Det gælder Vilh. Lorenzen⁸, Cl. Eskildsen⁹, Ottsen¹⁰, Sig. Schoubye¹¹ og Otto Scheel. Sidstnævnte har imidlertid gjort sig den ulejlighed at fortælle, hvorfor han overser oplysningen¹² (min overs.): »Jeg har med vilje ikke gjort brug af den (oplysningen). Heller ikke Lorenzen benytter den. Jeg vover kun at rykke købingens (Tønders) begyndelse hen i nærheden af den udklingende vikingetid. Afgørelsen må træffes af arkæologien.«

*

Men det Otto Scheel med vilje går uden om er tilsyneladende kun Den danske Atlas' absolutte tidsangivelse; for i virkeligheden sammenligner han Tønder med vikingetidige »købinger«, og som forfatter til et hovedværk om vikingerne¹³ må han formodes at have rimelige forudsætninger for denne sammenligning.

Mest bemærkelsesværdigt er det måske, at netop de skribenter, der tillægger Tønder den største alder, ignorerer oplysningen. I Heimreichs egen version turde den være et fornuftigt supplement til det beklageligt tynde argumentationsgrundlag.

Flere af de skribenter, som har videregivet meddelelsen efter Den danske Atlas, har været nødt til at tage et selvfølgelig forbehold.

8. M. Mackeprang (ed.): Tønder gennem Tiderne, s. 32 ff. (Vilh. Lorenzen: Oprindelse. Beliggenhed og Byplan).

9. Claus Eskildsen: Tønder 1243–1943, 1943, pass.

10. Ottsen: Der Kreis Tondern, 1906, pass.

11. H. Lausten Thomsen (ed.): Landet bag digerne, 4. udg., 1966, s. 62 ff. (Sigurd Schoubye: By og borg).

12. Otto Scheel: Tondern zwischen Wiking- und Hansezeit, u. år (ca. 1952), s. 28 (note 31).

13. Otto Scheel: Die Wikinger, 1938, pass.

Det drejer sig om Ludw. Andresen¹⁴, Vilh. Marstrand¹⁵ og Th. Achelis¹⁶.

Man må naturligvis tage forbehold, når grundlaget udtrykker usikkerhed; men det må vække til eftertanke, at heller ikke disse »tvivlere« er efterkommet Den danske Atlas' egen henvisning til Heimreich, blandt andet fordi både Ludw. Andresen og Marstrand generelt henviser til Heimreich. Her er i øvrigt den »kuriositet«, at dansk byhistories »enfant terrible«, Vilh. Marstrand, refererer Den danske Atlas med samme – beskedne – fejl i sidehenvisningen, som Ludw. Andresen har. Det styrker ikke netop tilliden til arbejds originalitet.

*

Endelig er der en del, der har taget meddelelsen ad notam uden indvendinger og endog givet den lidt ekstra kolorit, som f.eks. danske arkitektstuderende¹⁷, der frejdigt meddeler, at »Fra vikingetiden findes endvidere beretninger om, at vikingekongen Knud den Store brugte en havbugt ud for Møgeltønder som ankerplads og overfartssted til sit nordseimperium.«

I lidt mere afdæmpet form forekommer et lignende absolut referat af Den danske Atlas hos Henning Oldekop¹⁸ og Hans-Friedrich

14. Ludw. Andresen: *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg* (1627), 1939, s. 5.

15. Vilh. Marstrand: *Tønder. Vore ældre byers tilblivelse* 4, 1943, s. 22.

16. Thomas Otto Achelis: *Anmeldelse af Ludw. Andresen, Mackeprang og Eskildsen* (Ludw. Andresen: *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg* (1627), 1939, M. Mackeprang (ed.): *Tønder gennem Tiderne*, 1943, Claus Eskildsen: *Tønder 1243–1943*, 1943) i *Göttingische Gelehrte Anzeigen* nr. 3/4, 1944, s. 108 f.

17. Kollektiv (Karsten Hansen m. fl.): *Møgeltønder*, 1969, s. 8.

18. Henning Oldekop: *Topographie des Herzogturms Schleswig*, 1906, s. X145.

Schütt¹⁹, uden at jeg dermed vil give indtryk af, at der ikke findes flere, eller at de nævnte er særligt repræsentative.

Så vidt, så godt, men lad os se lidt nærmere på Heimreichs tekst, idet vi vedkender os²⁰, »at ingen stiller fortælleren overfor krav, som først en senere tid har opstillet for historieskriverens kunst.«

Fortællingen om byggematerialerne bly og tufsten fra England virker umiddelbart lidt tvivlsom. I hvert fald for tufstens vedkommende antager vi normalt, at de kom ca. 100 år senere og i øvrigt fra Rhinegnene, men helt afvise muligheden kan vi heller ikke.

Det kræver et grundigt studium af de nordfrisiske kirkers bygningshistorie at få klarhed over dette forhold, og man kan i hvert fald ikke uden videre sammenligne med Ribe-egnens tufstenskirkler.

Det må her indskydes, at netop Knud den Store plejede venskabelige forbindelser med Tyskland, og at det tyske højhedskrav over Slesvig, som havde været gjort gældende i hvert fald siden slutningen af Harald Blåtands regeringstid, formelt blev frafaldet i 1025.

Denne normalisering kan meget vel have givet anledning til et og andet og måske især til kirkebyggeri, eftersom Hamborg-Bremens ærkebisp, Unwan, optrådte som mægler.

Knud den Store havde i begyndelsen af sin regering haft en alvorlig uoverensstemmelse med ærkebisp, fordi han havde fået indsat engelske gejstlige som danske bisper, men faldt hurtigt til føje²¹, og Unwans »kæphest« som ærkebisp var i høj grad kirkebyggeri – måske endog især i marskområderne²².

19. Hans-Friedrich Schütt (ed.): *Schiffahrt und Häfen von Tondern bis Brunsbüttel, von Hadersleben bis Schleswig*, 1971, s. 239 ff. (Hans-Friedrich Schütt: *Tondern*).

20. Falck's indledning til 3.

21. Carsten L. Henrichsen (ovs.): *Adam af Bremen*, 1930 (optr. 1968), s. 118.

22. Carsten L. Henrichsen (ovs.): *Adam af Bremen*, 1930, s. 111.

Også årstallet 1017 som begyndelsen på Knud den Stores regeringstid i England kan drages i tvivl, fordi vi normalt betragter 1015 eller 1016 som korrekt; men i virkeligheden er det spørgsmålet, om ikke 1017 er mere i overensstemmelse med de faktiske forhold.

I hvert fald afsluttes erobringen først i november 1016, og Knud den Stores egentlige regeringstid kan således vanskeligt tænkes indledt før 1017 – især ikke fordi han også reorganiserer hele statsapparatet.

Forholdet med Hollingsted som stabelplads for transittrafik til Slesvig/Hedeby turde være indlysende; men at kun England betragtes som handels-»partner« er utvivlsomt misvisende. Det gælder – alt andet lige – naturligvis også Tønder og Bredsted.

Man kunne måske vove den formodning, at der har foreligget en overlevering om Knud den Stores forhold til Nordfrisland. En grundig granskning af de foreliggende krøniker m.v. kunne måske fremdrage særstof, som lod sig rekonstruere som en selvstændig overlevering, der eksempelvis også kunne indeholde den i øvrigt ret ligegyldige – og ubekræftede – oplysning hos Heimreich²³, at Knud den Store omkring 1020 indførte østersdyrkning ved Sild.

Selve antydningen af Tønder (og Bredsted) som anløbsplads er for så vidt mere end tvivlsom på baggrund af hele sammenhængens noget usikre karakter; men heller ikke her kan vi uden videre afvise Heimreich.

Der er først den omstændighed, at vestkysten er fattig på gode havnepladser, og i hvert fald Tønder var på det tidspunkt en formidabel plads lidt tilbagetrukket i den sejlbare Vidås mundingsområde. (De geologiske forhold, som indbefatter en landsænk-

ning/vandspejlsstigning på mindst en meter siden vikingetiden, udelukker i øvrigt enhver tanke på Møgeltønder som havneplads; for lige at få det slået fast).

Desuden kan det ikke være uvæsentligt, at araberer al-Idrisi omkring 1130 placerer en havn, som han kalder al-Sila, i et forhold til Tønder – Tundira, der peger på området omkring Pellworm, og Bredsted ligger jo unægteligt deromkring²⁴.

Endelig er der den oversete kendsgerning, at nedgangstiderne efter vikingetidens slutning simpelthen ikke gav anledning til nye bydannelser. Det var først i sidste halvdel af 12. årh., der atter kom skred i udviklingen; men da var Tønder – ifølge Idrisi – allerede en realitet, som altså må have overlevet nedgangstiderne siden vikingetidens slutning.

Det er altsammen indicier og formodninger, som hverken beviser Tønders eksistens 1017 eller det modsatte for den sags skyld. Det har heller ikke været mit formål. Jeg har villet gøre opmærksom på den fejltagelse, det har været at gå ud fra Den danske Atlas' fejlagtige referat, og samtidig har jeg villet påpege, at Heimreich på trods af nogle åbenlyse urimeligheder har kvaliteter, der berettiger ham til at blive taget alvorligt.

Sagen er, at Heimreich – efter tidens begreber – har været både kritisk og forsigtig i sin fremstilling. Det er simpelthen for dårligt, at en moderne tids historieskriver ikke har følt samme forpligtelse over for stoffet.

Overskriftens spørgsmål står stadig åbent; men lad os i det mindste nærme os problemet ad en anden vej, end det hidtil er sket: Vi kan – med Heimreich – vove den hypotese, at Tønder eksisterede som havneby i første halvdel af 11. årh.; men det forpligter os naturligvis til at søge hypotesen forvandelt til viden, og her må vi – med Scheel – sikkert lade arkæologien fælde dommen.

23. M. Anton Heimreich: Nord-Fresische Chronick, Schlesswich 1666, s. 69, M. Anton Heimreich: Nordfresische Chronik, hrsgg. Nic. Falck, Tondern 1819, 1. del, s. 82.

24. Ludw. Andresen i Die Heimat, 1934, s. 288 ff.

Bog anmeldelser

F. Dinsen Hansen: Nordfrisland - digernes land

Udgivet af Foriining for Nationale Friiske i samarbejde med forlaget BYGD, Esbjerg. Tilrettelagt af S. Tougaard.

Det er forståeligt, at stormfloderne i januar har henledt opmærksomheden på og skabt interesse for det truede område: Landet mellem digerne og landet foran digerne, forlandet og Vadehavet. Både fra dansk og fra tysk side er der blevet udgivet flere publikationer om dette ret ejendommelige landområde.

På opfordring fra den frisiske forening har forhenværende skoleinspektør F. Dinsen Hansen, Nibøl, udarbejdet en særdeles velskrevet og rigt illustreret bog om landet mellem digerne. Ganske vist går den også uden for digernes område, idet den bringer en kort omtale af halligerne og gestøerne: Sild, Føhr og Amrum.

»Bogens emne er bredt. Den starter med en indføring i Vadehavets fysiske og biologiske vilkår, den ramme, som friseren lever i, som han har tilpasset sig«. Sådan indleder H. Meesenburg sin præsentation af nævnte skrift. Af indholdsfortegnelsen ses det da også, at de henved fyrretyve temaer er vidt-

favnende. Der berettes om landrov og landvinding, om beboernes stadige kamp mod de griske bølger, om inddigningen, der anskueliggøres gennem et kort over de 46 kog, der strækker sig langs kysten fra Højer og til Husum. Der bringes en skildring af landskabets historie, beboernes kultur og leve-måde, deres indsats under nationalkampen samt om landvinding under Program Nord, der fik betydning for landbrugets udvikling.

Den let læselige tekst, de mange gengivelser af ældre landkort, de klare fotografier samt en ordforklaring af marskens særegne gloser gør bogen velegnet også til skolebrug. Den åbner blikket for en egn der for mange er ret ukendt.

Udgivelsen, der må hilses med glæde, tjener både forfatteren og tilrettelæggeren til ære.

NB. Bogen med det firefarvede, smukke omslag vil pynte på julens gavebord. Bogladeprisen udgør 29,50 kr.

Chr.

Sydslesvig i tekst og tal

En udmærket lille oversigt med korte historiske tilbageblik over de forskellige former for dansk kulturel indsats i Sydslesvig suppleret med kendsgerninger fra dagens status og de fornødne adresser og telefonnumre. Tryk: Dansk ungdomssekretariat, Moltkesgade 20a, Flensborg.

Det besynderlige ved det overskuelige hæfte er, at der står ikke anført forfatternavn(e), dog slutter to artikler med initia-

lerne »RL« og »DL« – man gætter Rolf Lehfeldt og Detlev Lorenzen, der mangler trykår, men tabellerne har 1975 med, der mangler indholdsfortegnelse, men der er en oversigt over de anvendte billeder. I denne oversigt savner man dog henvisninger til kort og den administrative oversigt over den slesvig-holstenske forfatning, samt til det sidste billede, som vist nok er fra årsmødet sidste år, og til en side fyldt med dejlige unger, der er ganske anonyme,

men det kan jo også være lige meget, hvor i Sydslesvig de hører til. De er lige søde at se på – og lige repræsentative.

Efter den historiske indledning følger afsnit om landbruget, handel og industri, de sociale forhold, de tre store foreninger, skolevæsenet, kirken, sundhedstjenesten, centralbiblioteket og endelig det øvrige danske

arbejde i Sydslesvig – i dette afsnit mangler både de adresser og de telefonnumre efter de forskellige aktiviteter, som den interesserede henvises til at spørge om nærmere oplysninger –, de økonomiske forhold og samarbejdet med andre europæiske mindretal. Kort sagt: Sydslesvig i en trods manglerne lille, nem og brugbar nøddeskal. *ibs.*

Fra Nybøl herred og sogn

Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Hefte 54. 1976.

Årsskriftet har to forfattere, og deres emner er begrænset til ét herred: Nybøl herred. Redaktionen er med denne begrænsning gået bort fra en årrækkes tema-årbøger og har genoptaget den ældre tradition med artikler om forhold og begivenheder inden for et afgrænset geografisk område.

Gårdejer Peter Petersen har skrevet årbogens største artikel om landbrug i Nybøl herred. Med støtte i kirkebog og gamle kort, aftægtskontrakter og retsdokumenter kommer forfatteren ind på mange sider af landbefolkningens dagligdag; artiklen afslører, at menneskene ikke har forandret sig meget i de sidste århundreder. Den slutter i 1920'erne, omend der i enkelte afsnit nævnes senere begivenheder.

Fhv. førstelærer Chr. Jørgensen tegner sig for ikke mindre end ni artikler – de fleste med fristende overskrifter: Salome og hendes familie, Facetter i et grænseland, Sundevedboernes særpræg. Andre knap så fristende, for eksempel: Degne og skoleledere i Nybøl. Men se, om der ikke bag den lidt tørre titel skjuler sig ikke blot mange oplysninger til navneopremsningen, men også den kendsgerning, at man her kan drage inspirerende sammenligninger mellem den første og den sidste degns uddannelse. Intet under, at nutidens børn er så kloge, selv om retstrætter og lignende i forgangne tider

nu ofte afslørede gode begavelser for argumentationer.

En herlig egenskab hos Chr. Jørgensen er hans lune, der præger hans artikler på den fornøjeligste måde. Læs om eksemplerne på kirketugt i Nybøl, slet ikke noget opmuntrende emne, skulle man synes. Man kan ikke lade være med at more sig over præsten Jacobus Andreæ's fortrædeligheder eller Poul Christensens trakasserier, der skyldes hans hæftige sind, som ustandselig bringer ham vanskeligheder på halsen.

Som eksempel på Chr. Jørgensens stil skal hans beretning om de tre degnekoner i én stol gives:

Der var altid nok at se til i Nybøl degnegård, skønt der var mange hænder om arbejdet. Det unge degnepar havde to »svigermødre«, degneenker, boende hos sig. Karl og pige havde de også, og degneparrets lille toårige datter skulle der holdes øje med.

Vi skriver 1734. I over hundrede år har degneembedet været i familiens besiddelse, og siden 1. september 1664 har degnene foruden deres otte tønder degnejord også drevet et halvbol, der stod øde efter svenskekrigene, og som hertugen så tvang degnen til at tage i forpagtning for 45 mrk. årligt.

Degnen, Ulrik Frederik Trolle, er kun 24 år gammel. Han havde ikke kun sit landbrug

at passe; af hans lønningsliste lærer vi hans mange gøremål at kende. Den unge Trolle skal holde skole (30 mrk. årligt), spille orgel i kirken (24 mrk.), assistere ved dåb, bryllup og begravelser (33 mrk.), føre kirkeregnskab (3 mrk.), skolelister (6 skilling), vedligeholdelse af klokkereb og smøring af klokken (8 skilling) og holde alterklædet (1 skilling).

Degnens indtægt af landbruget er vurderet til 40 mrk., og tiendeindtægten til 56 mrk. Det halve bol, degnen havde i forpagtning, er holdt uden for regnskabet.

Jo, det dryppede på degnen fra mange kilder, men de mange gøremål sled på kræfterne, ikke mindst skolearbejdet. Degnen var alene om at holde styr på omkring 70 børn i alle aldre fra 6 til 17 (sytten) år.

Den unge degnekone, 28 år, har sandelig også nok at se til. Hun hedder Kristin og er præstedatter fra Nybøl, hvor hendes bror, Jacobus Andreae II, nu har overtaget embedet efter deres far. At unge Kristin var præstedatter, betød ikke, at arbejdet i degnegården var uvant for hende. Kvindearbejdet i landbruget var hun kendt med. Hjemme i præstegården var landbedriften endnu større end i degnegården: 120 tdr. god agerjord og 30 tdr. god skov, svarende til to helbol, plus korn – smør og ostetiende svarende til indtægten af et tredie. Præstegården havde tre karle og to piger, plus en husbestyrerinde, men præstedøtrene lærte at bage, brygge, vaske, slagte, karte og spinde og at passe kostalden og mælkekammeret, hvor de med større eller mindre held kærnedede smør og æltede ost. Alt det lærte fik Kristin også gavn af i degnegården.

Unge Kristin kunne altid hente gode råd hos »Gamle degneenke« Maren. Maren var nu 70 år. Hun var en bondedatter fra Sottrup, hvor hendes far, Peter Hansen, og hendes bror, Hans Petersen, havde været bolsmand og sandemand, det fineste en bonde kunne blive. Maren havde været gift med Nybøls degn, Johan Jørgensen. Da hendes

mand døde, blev embedet overtaget af Maren's brorsøn fra Sottrup, Peter Hansen, opkaldt efter sin farfar, sandemanden. Peter Hansen kaldes her i Nybøl »Per degn«. »Per degn« havde været gift to gange, hans anden kone levede endnu i degnegården. Hun kaldtes »Unge degneenke«, var 40 år, og hendes pigenavn var Trincke Bartelsdatter. Trincke var borgmesterdatter fra Flensborg (»doch unehelich«), altså født uden for ægteskab, som vor kirkebog skynder sig at tilføje i parentes.

Gamle Maren degneenke, bondedatteren fra Sottrup, var en fredsommelig kone, let at omgås.

Hun kom godt ud af det med alle i degnegården, kun kneb det lidt, når det gjaldt Trincke Bartelsdatter. Det var ikke kun unge degnekone Kristin, der fik gode råd af gamle Maren. Det fik også husmands- og inderstekonerne, når de efter fastlagt rækkefølge kom for at bage deres rugbrød i degnegårdens bageovn, der vedligeholdtes af sognet, og kunne benyttes af alle, der ikke selv havde ovn hjemme. Det gav ekstra liv i degnegården.

Konerne mødte to dage, en for at ælte syrningsdejen, en anden for at ælte færdig, slå brødene op og bage. Den erfarne Maren kunne, når hun gik gennem bagerummet lugte, om syrningen var god, og hun advarede de unge koner mod at slå større brød op, end ovnen kunne bage. »Ti brød af en skæppe rugmel« sagde gamle Maren, »så får I brød på 3¹/₂ pund. Det er brød til 1 skilling pr. stk.« Men mod pinse og jul blev ovnen varmet stærkere op, og da havde Maren intet imod, at brødene blev slået noget større op, for da skulle der afleveres to som tiende til degnen, sammen med smør og ost, og til jul en halv røget gås. Smørret vurderes til 3 skilling pundet, osten til 1 skilling pr. pund, så osten dengang har ikke været, hvad den er i dag.

Trincke, borgmesterdatteren, viste sig sjældent i bagerummet. Hun følte sig lidt

fornemmere end Maren, brugte en del tyske ord, hvilket for øvrigt alle var tilbøjelige til, både i præste- og degnegården. Trincke kunne både læse og skrive udmærket på tysk, hvad også mange bønder i Nybøl kunne dengang. Trincke kunne man let komme til at træde over tærne, og så var hun energisk og skrap.

Den unge degnekone, Kristin, skulle altså omgås Trincke med forsigtighed. Alligevel, engang skulle det gå galt.

Det blev den unge præstekone, der uforvarende kom til at starte den lille affære. Hun hed Anne Dorothea Marie, født Brandes, og var præstedatter fra Havnbjerg på Als. Annedorte, som hun kaldtes i Nybøl, og Kristin var ikke blot svigerinder, de var også hjerteveninder. De to unge koner kom ofte sammen. Der var så meget at drøfte, så de fik aldrig helt talt ud. Da er det Annedorte starter vor historie. En dag foreslår hun Kristin, at denne skal overlade sin kirkestol i kirken til gamle Maren, og selv flytte op til hende i præstekonestolen. Så kunne de – her i den bag triumfbuen halvskjulte stol – snakke lidt sammen under de ofte over to timer lange gudstjenester.

Kristin tager med tak mod tilbudet. Hun glæder sig til igen at sidde i stolen, hvor hun sad som barn sammen med moderen, og senere, da hun som ung pige holdt hus i præstegården for sin bror, indtil han blev gift.

De to unge fruer gør sig ikke helt klart, at de her rører ved et af de gamle landsbysamfunds allerømmeste punkter, nemlig ejendomsretten til kirkestole. Stolene var jo ligesom kirkegårdens gravsteder fordelt mellem bolene i forhold til, hvor meget hvert bol ejede af bymarken. At eje mange stole var, som Nybøls bønder selv skriver under en anden og senere strid om kirkestolene, et af landsbysamfundets allerfornemste prestigespørgsmål. Ingen stol at eje kunne være pinligt, når man om søndagen måtte flytte, måske flere gange, fordi stoleejer selv mødte op. Mangen inderste og arbejder og

deres koner er her om søndagen i kirken bleven gjort opmærksomme på deres rette plads på den sociale rangstige, mens den velbærgede del af menigheden hyggede sig på deres bænke.

Men altså de følgende søndage sidder vor unge præstefruer sammen med sin lige så unge svigerinde, degnefruen, under de lange gudstjenester oppe i den lidt bortgemte præstekonestol. Annedortes mand er streng pietist; han forsøger med stor nidkærhed at køre sin menighed i stramme tøjler. I den retning støttes han kraftigt af vor højeste verdslige og kirkelige myndighed, hertugen på Lyksborg, og hans provst, der styrer de lyksborgske kirker. Her var kirkedisciplinen forholdsvis hård.

Pastor Andreae har derfor meget, han må advare sine sognebørn imod. Han gør særlig meget ud af det tredje bud (om sabbatshvilen), det fjerde (om lydigheden mod al øvrighed), og det sjette (om hor). Ved det tredje bud henviser Annedortes ægtemand til en fornylig modtaget instruks fra hertugen. Præsten læser: »Vi må om søndagen ikke køre tørv ind, ikke høste, gærde, rense hør, tømre, smede, tærsk, væve, lave hjul, ride til rings, skyde til skive, skænke øl før prædiken eller holde julelege i juledagene. Den, der formaster sig til sligt, vil blive straffet med offentlig kirkebod.« Ved det fjerde bud tænkte præsten, uden dog at sige det højt, på selve Martin Luthers henstilling om over for børn og almuen at lægge særlig vægt på dette bud. Det sjette! Ja, her havde hertugen tværtimod ligefrem måttet advare præster og kirkeældste mod at tro, at det kun var dette ene bud, de skulle holde øje med, om folk overtrådte det.

Jo, præsten havde mange ting at advare imod. Kristin og Annedorte måtte tænke – måske også hviske om – pigen Inge Ingeborg Jørgensdatter, der for nylig, inden hun kunne blive viet til sin smedesvend, måtte gøre offentlig kirkebod. Pigen havde da om søndagen efter prædikenen måttet bekende for

hele menigheden, at hun havde haft samleje med en gift mand i sognet. Der var også ægteparret, der sammen måtte gøre offentlig kirkebod, fordi de allerede seks måneder efter brylluppet blev velsignet med et velskabt, fuldbårent drengbarn. Jo, overtrædelser af det sjette bud holdt man særlig øje med.

Når de to unge fruer tillod sig nogen uopmærksomhed under den lange gudstjeneste, skyldtes det også, at menigheden ofte var urolig. Og det havde sine grunde. For det første var bøndernes tillid til hertugen og hans embedsmænd bleven rokket, da hertugen for tre år siden, i 1731, indførte stavnsbåndet med følgende straffebestemmelser: Hvis en ung mand forlod hertugdømmet var straffen: soldat for livstid. Hvis det var en gammel mand: strengt tugthusarbejde for livtid. Hvis det var en kvinde: seks år i rasphuset. Dette livsfarlige arbejdssted var også en af de institutioner, som pietismen fik oprettet, og som var med til at forringe dens ellers særlig for hjemmenes og det personlige religiøse liv, frugtbare og skelsættende indflydelse.

Direkte støjende blev bønderne hver tredie søndag. Hertugen havde sidste år – i 1733 – påbudt, at gudstjenesterne i Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup hver tredie søndag skulle afholdes på tysk. Skikken holdt sig i halvtreds år. Bønderne demonstrerede herimod på en for en opbyggende gudstjeneste ret generende måde. Efter den tyske prædiken skulle der synges tyske salmer. Når melodien kunne bruges, sang bønderne salmerne på dansk. Vi havde her i Nybøl for få år siden indført »Varnæs salmebogen«, den første danske salmebog, der udkom i Sønderjylland.

Når nu bønderne prøvede at overdøve hinanden på dansk og tysk, så kunne sandelig vore to unge fruer godt hviske lidt sammen oppe i deres kirkestol, om fløden, der ikke ville blive til smør, om deres små piger (de havde hver en datter på to år) og om meget, meget andet vigtigt. Selv Kristins mand måt-

te næsten give fortabt oppe ved vort ellers nye orgel, kirkens første, indviet første adventssøndag 1721.

Hertugen hører om Nybøls ejendommelige salmesang og skriver til os, at han med dyb beklagelse har hørt, at man i Nybøl godt nok prædiker på tysk hver tredie søndag, men at man alligevel synger salmerne på dansk. Dette må absolut ikke finde sted.

Bønderne antyder i deres svar, at hertugen så må tage ansvaret, hvis de og deres koner og børn lander i helvede, for kirkesproget går dem kun til hjertet, når det er dansk.

Præsten prædiker, bønderne synger, fruene hvisker, men nede i degneembedets kirkestol hygger gamle Maren sig. Hun følger andægtigt gudstjenesten, så godt hun nu kan, alt mens hun breder sig i stolen. Hun har nu god plads, og det er godt, for Maren har rigeligt med tøj på. Kirken har endnu ingen kakkellov. Jo, her i Marens stol, her er fred og tryghed. Men ikke hjemme i degnegården! Her går unge degneenke Trincke op og ned ad gulvet. Hun raser. Nu vil hun slet ikke mere op i kirken, når Maren skal have konestolen. Borgmesterdatteren føler sig forbigået. Hun er virkelig fornærmet. Hvad er her at gøre? Kun et. Der må skrives til selve hertugen. Vort lille hertugdømme er ikke større, end at en så vigtig sag som striden om en kirkestol straks måtte indbringes for vor øverste herre. Trincke stopper sin løben på gulvet, spidser sin gåsefjer og skriver:

»Allernådigste, højfyrstelige Herre.

Jeg, Trincke Peters, degneenke i Nybøl, takker for den enkepension på 4 rigsd. årligt, som Deres Nåde har bevilliget mig. Men jeg må klage over, at degnen (Ulrik Trolle) og hans kone, der ikke bruger deres konestol mere, nu har overladt den til degneenken Maren Johanneses alene. Jeg må slet ikke mere sidde der, og af den grund må jeg ofte blive borte fra kirken, da jeg slet ingen siddeplads har. Jeg er lige så godt en degneenke, som Maren Johanneses. Vi må derfor have samme ret til at sidde i stolen.

Vil Deres højfyrstelige Nåde dekretere, at vi to degneenker skal skiftes til at sidde i degnestolen hveranden søndag.

Nybøl, d. 27. okt. 1734.

Underdanigste ydmygste pige
Trincke Peters.

Salig Peter Hansen degns efterladte enke
i Nybøl.

Hertugen overgiver sagen til herredsfoged for Nybøl Herred, G. A. Gude (1733–1753), der nogen tid efter indberetter:

»Besværlighederne med kirkestolene i Nybøl opstod, da fru pastor Annedorte Andreæ gav sin svigerinde, degn Trolles kone Kristin, lov til at gå ind til sig i præstegårdens stol og overlod degnestolen til den ældste degneenke. Den yngre løb da op til degnekonen og forlangte samme tilladelse. Det blev nægtet af degnen og med fuld lovlig ret, for ingen af degneenkerne har juridisk ret til degneembedets degnestol. En dag kan præstekonen jo måske ikke mere give sin svigerinde plads i sin stol.

Jeg har haft en samtale med den yngre enke, Trincke Peters, for at forklare hende forskellen mellem at have juridisk ret til stolen og at få degnens tilladelse til at benytte

den. Men Trincke ville absolut ikke gå ind på denne tankegang. Til sidst rejste hun sig op, snurrede rundt, bød mig »Gute Nacht!« og gik. Hun har nu i 18 måneder ikke vist sig i kirken.«

At herredsfogden – der nærmest må side-stilles med vor tids amtmand eller dommer – i egen person møder op i Nybøl for at stifte forlig i degnefamiliens strid, må vi, der taler så meget om nærdemokrati, anerkende som rosværdigt, men vi, der allerede kender lidt til borgmesterdatter Trincke, må beklage herredsfogden, når han tror, at hans mange ord skal få Trinckes sunde kvindefornuft overtalt til spidsfindigt at skelne mellem juridisk ret og personlig tilladelse. Nej, sådan var Trincke ikke.

Hvordan sagen endte for de fire kvinder, der var indblandet i striden, kan ikke ses. For vor unge Kristin blev det også så absolut ligeegyldigt. Hun dør året efter, den 15. juli 1735, i barselseng, en skæbne, mange unge ægtehustruer dengang måtte se i øjnene.

Kilder:

1. Lyksborg Ark. E. Sager vedr. kirke, præster m.m. i Adsbøl – Dybbøl – Grundtoft – Munkbrarup og Nybøl. 1604–1765.
Læg: Nybøl degne, 1642–1755.
2. Nybøl sogne kirkebøger.

Krigen 1864 i skoleundervisningen

I Gyldendals serie »Historiske problemstillinger« har Inge Adriansen fra museet på Sønderborg slot udgivet en kildesamling »1864 i samtidens aviser«, der angives at være beregnet på undervisning fra 6.–7. klassetrin og opefter. Det er ret forbavsende, at børn på 6.–7. klassetrin skulle være modne til at klare det forelagte stof og kritisk sammenligne beretningerne i de danske, tyske, engelske, franske og andre udenlandske aviser fra dengang. Men for ældre skoleelever (og for voksne) er her megen interes-

sant læsning, og man kan kun glæde sig over, at et sønderjysk emne på denne måde bliver bragt ind i undervisningen.

Med særlig interesse vil danske læsere naturligtvis studere de tyske avisartikler. F.eks. Breslauer Zeitung den 20. april 1864 efter stormen på Dybbøl: »Den preussiske hær må berømmes, fordi den ikke straks har stormet skanserne, hvilket den jo let kunne have gjort, hvorimod den af humanitetshensyn har foretrukket med sit langtrækkende skyts at demolere fjendens værker.« Eleverne skal altså her finde på at sammenligne beskrivel-

sen med beskydningen af Sønderborg, der ødelagde eller beskadigede en trediedel af byen.

Mere perspektiv er der i kommentaren i *Weser-Zeitung*, Bremen, den 19. april 1864: »Det vidner om en mageløs overfladiskhed i det slesvig-holstenske spørgsmål ikke at se andet end et nationalitetsspørgsmål, en kamp, hvorved det skal afgøres, i hvilke slesvigske kirker der for fremtiden skal prædikes dansk eller tysk.« Nej, »hvad det slesvig-holstenske spørgsmål i virkeligheden er: Det er spørgsmålet om Tysklands magtstilling til søs. ... At de to herlige kyststrækninger, den slesvigske øst- og vestkyst, er i ikke-tyske hænder, lammer den tyske sømagts udvikling og prisgiver os til denne stats overmod. At frarive Danmark denne retsstridige besiddelse for alle tider, at forandre Kiel til en tysk orlovshavn, at forbinde Nordsø og Østersø ved en direkte kanal, at fremme den tyske skibsfart og sikre den tyske krigsflåde, det er formålet ...«

Inge Adriansen har mellem citaterne skrevet nogle oversigtsartikler, en koncentreret fremstilling, omend med nogle gentagelser f.eks. side 10–11 og 56–57, som jeg ikke rigtig fatter den pædagogiske mening med.

Hist og her bliver fremstillingen så sammentrængt, at det går ud over forståelsen. Det grelleste eksempel: »Efter krigen (treårs-krigen) forsøgte den danske regering at genvinde det sydlige tysktalende og tysksindede Slesvig ved almindelig amnesti og nye bestemmelser om kirke- og skolesprogene i Syd- og Mellemslesvig.« Hvad er Sydslesvig her? I virkeligheden gjaldt de pågældende sprogreskripter Nord- og Mellemslesvig, og det var de dansk-talende områder, man søgte at give dansk eller vekselvis dansk-tysk sprog i kirke og tilsvarende forhold i skolen. At grænsen for denne sprogordning blev lagt for sydligt, er en anden sag. Men det tysktalende sydlige Slesvig lod man beholde det tyske sprog. Her kan en vågen lærer øve kildekritik med børnene.

Der er tilføjet en ordliste bag i bogen. Hvis den er udarbejdet efter samråd med pædagoger, er den virkelig interessant. Den forklarer ord som anger (fortrydelse), dadel (bebrejdelse) og åg (byrde), medens børnene tilsyneladende forudsættes at kende ord som separatfred og intensitet. Det må være nogle pudsige børn, der går i 6. klasse nuomstunder.

Men for ældre anbefales Inge Adriansens hefte på det bedste.

bjs.

Jaruplund danske skole

Redaktion: *Christian Karstoft, Kjeld Beck, William Goldberg og Brenda Rudebeck*. 48 sider. 2,50 DM eller 6,00 kr., frit tilsendt, hvis betaling vedlægges bestillingen. Adr.: *Kjeld Beck, postbox 100, 6340 Kruså*.

Den danske skole i Jaruplund fylder 50 år den 27. marts 1977, og i god tid har man udsendt et nydeligt lille festskrift.

Tidligere elever, lærere og forældre har bidraget med tekst og gode billeder – det er mange hoveder under én hat, og det er der blevet en meget fornøjelig helhed ud af. Det er ikke nogen helt traditionel skolehistorie.

Elisabeth Budach (navnene Budach og

Büchert præger naturligvis helt igennem festskriftet) røber, at skolen egentlig begyndte 2. juni 1926, og den har således åndelig talt allerede 50-årsdagen bag sig. I marts 1926 døde hendes bedstemor, og et par måneder efter begyndte undervisningen i aftægtshusets to stuer. Men den 27. marts året efter kunne man flytte over i den nye skolebygning.

Nicolai Büchert skriver om skoleskiftet til den danske skole. Eftermiddags- og aftenundervisning i dansk var man begyndt på allerede i 1921, og undervisningen fandt sted i en større stue hos Peter Clausen. Børnene gik i tysk skole om formiddagen, men samledes et par gange ugentlig hos Peter Clausen. Egentlig var denne undervisning den allerførste begyndelse til den danske skole i Jaruplund, mener Nicolai Büchert. Han fortæller videre om forholdene i den tyske skole, hvor én lærer skulle undervise 60–70 børn i alle aldre mellem 6 og 15 år. Lærer Fries klarede det naturligvis ved at udnævne »hjælpelærere« blandt de dygtigste elever.

Disciplinen blev opretholdt ved korporlige straffe – »vi tog det i stiv arm eller bedre i den regnbuefarvede bagdel«, skriver den forhenværende hjælplærer og tilføjer frimodigt: »I dag er man alt for blødsøden i skolerne – dette være sagt i forbifarten«. Sin karakteristik af den tyske skole i modsætning til den danske koncentrerer han i ganske få ord på en morsom måde: Det hed »Die Schule«, men »Vor skole«. Han har her fanget en modsætning, der har gyldighed på langt videre områder.

Nicolai Büchert slutter med ønsket om den fuldstændige genforening, ikke blot den åndelige genforening med Danmark, men også landsdelens genforening.

Hanne, der står uden efternavn, fejrede

sidste år guldconfirmation. Hendes barndomshjem var udpræget dansk, men Hanne, der gik i den tyske skole i Jaruplund, og som søgte over i den danske skole i »Hjemmet« fyldte netop 12 år. Derfor var hun for gammel til at blive flyttet. I stedet blev hun konfirmeret hos pastor Noack. Hannes søskende derimod kom alle i Jaruplunds danske skole og blev også konfirmeret på dansk. Hanne har en tidstypisk bemærkning om avislæsning kort efter genforeningen. Læsning af Flensborg Avis var nærmest et mandsprivilegium. Om en ellers i alle måder vel anset kone sagde man med forargelse: Hun lukker avisen op, så snart den kommer!

Imellem en række korte nyere beretninger hæfter man sig særlig ved Christian Lorenzens »Fra bondesamfund til soveby«; han var leder af skolen i tiåret 1961–1971, og var blevet advaret mod »de kantede personligheder« i Jaruplund. Det blev imidlertid ikke det gamle samfunds medlemmer, der kom til at volde problemer, men de milieu-fremmede tilflyttere, som Jaruplunds indbyggertal hastigt voksede med i de år. Forandringen førte Jaruplund ind i en udvikling, der endnu ikke er afsluttet, men skolen, som selvsagt særlig interesserer forfatteren, har indtil nu klaret sig – den hyggelige, personlige atmosfære kan aldrig findes i en stor skole.

Og derfor kan den danske skole i Jaruplund fejre sin 50 års fødselsdag. *ibs*

Stormflodsreportage

Dagbladet »Vestkysten«s forlag har udsendt en billedbog, »Stormflod – En billedreportage om stormfloderne i 1976«.

Titlen rummer lidt af en overdrivelse. Er der overhovedet billeder med fra den anden stormflod?? Men stormfloden den 3. januar

er dækket godt ind med meget fine billeder, der opfordrer kraftigt til at få ordnet digeboredskabet snarest muligt. Der er nogen uorden i billedernes tidsfølge, og bogens tekst er for svag, men på det punkt lover titlen i og for sig heller ikke noget. *bjs.*

Dias- og lejrskolemateriale om Sønderjylland

Amtscentralen for Undervisningsmidler i Ribe amt har for nylig udsendt yderligere tre diasserier fra Sydslesvig til skolecentraler og biblioteker. Dermed har amtscentralen udsendt ialt fem diasserier fra Sydslesvig. De to første serier om Angel og Ejderen fik en særdeles god modtagelse og er solgt i et betydeligt omfang. De næste tre serier viser Flensborg, Frisland og Hærvejen, tre områder som der nok skulle være betydelig interesse for. Yderligere tre serier vil blive udsendt i løbet af vinteren omhandlende Sli, Danvirke, Hedeby og Slesvig, en serie om dansk fortid og dansk nutid i Sydslesvig og endelig en serie om grænselandet som mødested mellem dansk og tysk, der giver et billede af det dansk-tyske naboforhold syd for grænsen. Fotograf er lærerstuderende Jens Futtrup, Esbjerg, mens landssekretær Fr. Rudbeck, Grænseforeningen, skriver de tilhørende teksthefter.

Ønsket om at fremskaffe egnet lejrskolemateriale om Nord- og Sydslesvig til skolebrug har ført til, at Amtscentralen i Sønderjyllands amt sammen med Sydslesvigs danske Ungdomsforeningen og Grænseforeningen har taget initiativet til gennem nedsættelse af en række arbejdsgrupper med det formål at få udgivet et ringbind, som indledende beskæftiger sig med de mere elementære forhold omkring Sønderjyllands geografi og historie, hvorefter der gives mere egnsvis beskrivelser af seværdigheder, historiske minder, folkelivet og mindretalsforhold nord og syd for grænsen. Sammen med lærervejledninger (man modtager gerne henvendelser fra lærere, som har praktiske erfaringer på området) og opgavesæt håber man hermed at nå frem til et arbejdsmateriale, skoler ud over hele landet kan rekvirere.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

3. august: Forældrerådet ved den tyske grundskole i Morsum på Sild har rettet en klage til tyske skolemyndigheder og til ministerpræsident Gerhard Stoltenberg over en beslutning om, at skolens 3. og 4. klasse fremtidig skal undervises i en fællesklasse, som vil komme op på 38 elever. Den gennemsnitlige klassekvotient i den danske skole ligger mellem 12 og 14 elever.

I Slesvig-Holsten bor der ca. 77.300 udlændinge, heraf 28.400 tyrkere. Tallet på danske statsborgere er 4100 eller 5,3 pct. af samtlige udlændinge.

Mellemeuropas største hejrekoloni i Koldenbyttel og andre hejrekolonier i Ejdersted, som ialt var oppe på op imod 1000 hejrepar, er ved at uddø. Det kniber med at finde føde og egnede rugesteder.

Gennem en indsats, der vil koste omtrent

44 mill. DM i år, vil man inden 1. oktober sikre Nordfrislands diger mod efterårsstormene.

10. august: Samtlige stillinger, som Dansk Skoleforening har opslået i år, er nu besat. Der er ansat 47 nye lærere, heraf er 6 sydslesvigere.

11. august: Husumhus anvendes i de kommende måneder også til tyske teaterforestillinger, mens Kongreshallens sal er under reparation.

12. august: Den danske skole i Kobbermølle holder 50-års jubilæum, og i den anledning åbnes på Dansk Centralbibliotek en udstilling om Kobbermøllen gennem 350 år.

En 2000 år gammel boplads fra den førromerske tid er fundet i Loit i Angel.

Antallet af industribeskæftigede i Slesvig-Holsten er indenfor tiåret 1965-75 faldet fra 177.804 til 170.499. Samtidig er indbyggertallet steget fra 2.438.829 til 2.582.412. Befolkningen i Sydslesvig steg fra 650.570 til 668.105, mens antallet af industribeskæftigede faldt fra 29.669 til 25.639.

14. august: Hallig Grøde med 15 indbyggere er den sidste af de beboede halliger, som får el og vand leveret fra fastlandet.

Silds sydligste havn i Hørnum udbygges for ialt 13 mill. DM som sikkerhedshavn og efterhånden også som lystbådehavn.

17. august: Der vil i 1977 blive oprettet 240 nye lærerstiller i Slesvig-Holsten, oplyser undervisningsminister dr. Walter Braun, som i øvrigt betegner oplysninger om 500 ledige lærere som ukorrekte. Antallet af elever pr. lærer ved grundskolerne er kun steget fra 28,4 sidste år til nu 28,6 og i realskolerne fra 30,0 til 30,1.

18. august: Landbrugsministeriet i Kiel oplyser, at EF-kommissionen i Bryssel i nær

fremtid vil bevilge 8,6 mill. DM til veje, der fortrinsvis vil komme landbruget til gode. Den samlede plan omfatter 370 km veje i Slesvig-Holsten.

Over 10.000 unge danske sydslesvigere udvandrede i årene efter krigen som følge af økonomisk forfordeling, oplyser forretningsfører for Sydslesvigsk Erhvervsfond Rolf Lehfeldt og tilføjer, at erhvervsfonden siden sin oprettelse i 1952 har ydet 7,5 mill. DM som etablerings- og driftslån til håndværkere og erhvervsdrivende.

Det vil koste 5,4 mill. DM, hvoraf landsregeringen vil yde godt to mill., at hæve et af de vikingskibe, der ligger i Haddeby Nord.

21. august: Sønderbrarup danske skole, der som følge af stigende elevtal har brug for tre nye klasseværelser, kan ikke regne med nogen bevillinger i næste finansår. Lokalesituationen må betegnes som katastrofal, siger skoleinspektør Jens Uwe Andresen.

De tyske grænselandsorganisationer forudser stigende vanskeligheder som følge af, at Bonneregeringen vil ophæve tilskudet til grænselandsarbejdet syd for grænsen. Tilskudet fra Bonn ligger i år på 2,12 mill. DM til formål syd for grænsen og 3,3 mill. til det tyske mindretal i Nordslesvig. Fra Kiel ydes henholdsvis 4,46 mill. og 3,7 mill. DM. Vil Bonn trække sig helt ud syd for grænsen, må man til gengæld overtage hele støtten til Nordslesvig, siger formanden for Arbeitsgemeinschaft deutsches Schleswig, finansminister Gerd Lausen, Kiel.

25. august: Elevtallet i Sydslesvigs 57 danske skoler steg fra 6258 sidste år til 6525 i år. Antallet af begyndere faldt fra 680 til 653.

En dansk børnehavn i Keitum og en sports-hal for den danske ungdom på Sild var blandt de ønsker, der fremsattes under en fest i anledning af Keitum skoles 25 års beståen.

En ombygning og modernisering af det danske fritidshjem i Husum kan ventes gennemført næste år, oplyser Sydslesvigs danske ungdomsforeninger.

27. august: Følgende tal for Slesvig-Holsten offentliggøres i et skrift udgivet af landsregeringen om familiepolitik og befolkningsudviklingen:

	<i>fødsler</i>	<i>dødsfald</i>	<i>vielser</i>	<i>skilsmisser</i>
1965	44.708	29.941	21.422	2.507
1970	24.282	32.993	14.970	4.609

31. august: Repræsentanter for otte af folketingets partier aflægger efter indbydelse af landdagsmand Karl Otto Meyer besøg i Kiel-landdagen.

Det er 20 år siden, Nordfrislands 86. kog, den 1300 ha store Lübke-kog, blev taget i brug. Siden det 15. århundrede er det lykkedes at genindvinde 65.000 ha af den jord, der under stormfloder er blevet havest bytte.

Folketingets finansudvalg godkender en ansøgning fra undervisningsminister Ritt Bjerregaard om 20,7 mill. kr. til udvidelse af Duborgskolen. Landsregeringen i Kiel har givet tilsagn om 3,5–4 mill. DM. Der ventes endnu en afgørelse fra Bonn om et forbundstilskud. Byggeriet vil i alt koste ca. 15 mill. DM.

NORD FOR GRÆNSEN

1. august: Arbejderbevægelsens sønderjyske Landsforening må af økonomiske grunde standse udgivelsen af bladet Lønmodtageren.

Under deltagelse af næsten 150 tidligere krigsdeltagere holdt DSK, Dansksindede sønderjyske krigsdeltagere, sit årsmøde i Christiansfeld. Organisationen tæller endnu 1194 medlemmer. De yngste DSK'ere er i dag 76 år.

5. august: De tyske skoler i Nordslesvig er velforberejdet på den nye skolelov, oplyser skolekonsulent P. Sønnichsen. Imidlertid fører strukturændringerne i landområderne til, at centraliseringen må fortsættes. Nørreløgum skoles elever overføres derfor til Løgumkloster og Mølby skoles elever til Haderslev. De tidligere skolebygninger vil blive anvendt som børnehaver.

Folkkehjems økonomiske fremtid skulle være sikret. Et driftsudvalg på syv medlemmer, hvoraf Åbenrå byråd udpeger fem og bestyrelsen to medlemmer, skal videreføre institutionen, som vedblivende skal fungere som et nationalt dansk kulturhus, oplyser borgmester Camma Larsen-Ledet, som selv er valgt til formand for driftsudvalget.

7. august: Der består ingen umiddelbar fare for, at de resterende arkæologiske fund i Nydam mose skal blive ødelagt gennem udtørring, oplyser nationalmuseets eksperter. Man håber at kunne fortsætte udgravningerne i mosen om en 4–5 år.

Tønder kommunes køb af den tidligere politimesterbolig skal ses som et led i byens og vesteregns forsøg på også at få forskning og uddannelse på universitetsniveau specielt med henblik på marsk, vadehav og diger til Tønder, oplystes det under et seminar på Løgumkloster højskole.

10. august: Dronning Margrethe indleder et besøg i Sønderjylland med besøg i Vestslesvig. Dronningen besøgte Hans Lorensens gård i Ballum og plantede en eg ved Hjerpsted kirke, hvorefter turen fortsattes til Emmerlev Klev, digerne og Højer sluse.

11. august: Den nye søfartsskole i Sønderborg indvies, og regentparret deltager i højtideligheden.

12. august: DSB meddeler Sønderjyllands amt, at der tidligst i 1979/80, når nyt regionaltogsmateriel er leveret, kan blive tale

om at genoptage passagertrafikken på strækningen Haderslev-Vojens.

Bov byråd afviser at ville støtte etableringen af et nyt gymnasium i Gråsten. Man foretrækker Åbenrå som uddannelsesby. Uden støtte fra Bov kommune vil et gymnasium i Gråsten formentlig ikke kunne få et tilstrækkeligt stort elevgrundlag.

13. august: Egnsudviklingsrådet har bevilget 2,215 mill. kr. som lån til to sønderjyske industrivirksomheder.

Den tyske skole i Haderslev har pladsproblemer, efter at elevtallet er steget fra 130 til 145. Børnehaveklassen startede med 10 elever og 1. klasse med 18 elever, det højeste tal for samtlige tyske skoler i Nordslesvig.

14. august: Den skattepligtige indkomst i Nordslesvig beløb sig i 1975 til 6.150 milliarder kroner; den steg i forhold til forrige år med 17,3 pct., mens landsgennemsnittet var 15,2 pct. Bruttoindkomsten steg endog med 17,8 pct. til 7.404 milliarder kroner.

Biskop A. Petersen, Slesvig, har udnævnt den 26-årige cand. theol. Friederich Hauschild fra Kiel til ny tysk frimenighedspræst i Feldsted.

Den tyske Skole- og Sprogforening for Nordslesvig meddeler, at der er optaget 120 begyndere i de tyske skoler i Nordslesvig. Sidste år var tallet 126.

21. august: En dansk-tysk teknikerkommission har besøgt vadehavsområderne og er kommet til den konklusion, at bundforholdene i vadehavet er af en sådan beskaffenhed, at det vil være teknisk muligt og forsvarligt at bygge et fremskudt dige fra Emmerlev til Silddæmningen. Det nye dige bør være 8,85 m over dagligt vande, mens digekronen på de bestående diger kun er 6,40 m over dansk normalnul.

Finansminister Gerd Lausen, Kiel, beklager omlægningen af de tyske grænselands-tilskud, således at Bonn udelukkende skal støtte det tyske mindretal i Nordslesvig, fordi man netop i Kiel har den nære kontakt og dermed et større kendskab til problemerne i Sydslesvig. Det tyske mindretal kan dog fortsat regne med den hjælp, der skønmæssig vil være rimelig.

24. august: Overbibliotekar Flemming Christiansen, Tønder, valgtes til ny formand for Sønderjysk Teaterforening.

26. august: Vi oplever undergangen nu, men det må indrømmes, at den stort set foregår smertefrit. Den foregår, mens vi ligger i dyb søvn, siger politimester H. P. Christensen, Sønderborg, i en artikel i bladet Frit Norden, og han tilføjer, at praktisk talt ingen af »de kendte mænd« i Sønderjylland, af de nationale foreningers formænd har villet eller turdet se farerne for det danske. Det tyske rige og dets livsnormer vil igen – som før 1920 – bevidst eller ubevidst danne grundlaget for livet i Danmark og især Sønderjylland.

28. august: På tredie år graver museumsfolk fra Haderslev og Nationalmuseet i det middelalderlige voldsted Nørrevold ved Arrild, og udgravningerne har foruden et tydeligt billede af den omfattende borg givet mange og sjældne fund.

30. august: Naturfredningsnævnet i Sønderjyllands amt har ingen indvendinger imod bygningen af et kurhotel ved Dams klit i Sønderborg.

31. august: Den europæiske investeringsbank kan ikke yde lån til digebyggeri i Tønder- og Ribemarsken.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønsejlandets liv Grønsejlandets sang

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
-- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Ildrætskøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, fri Idræt og
svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og
kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd
og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48 Bent Brler

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

5 måneder fra januar. Korte kursus
juni-december.

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62

Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydsk Frøforsyning Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-
øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christensen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

TRY

HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grænselandsseminariet
Tilmelding for 1975/76 helst
1. maj, senest 30. juni.
Tlf. (04) 72 35 11

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg
 SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS